

153/219
113348

KINCSESTAR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
KIS KÖNYVTÁRA

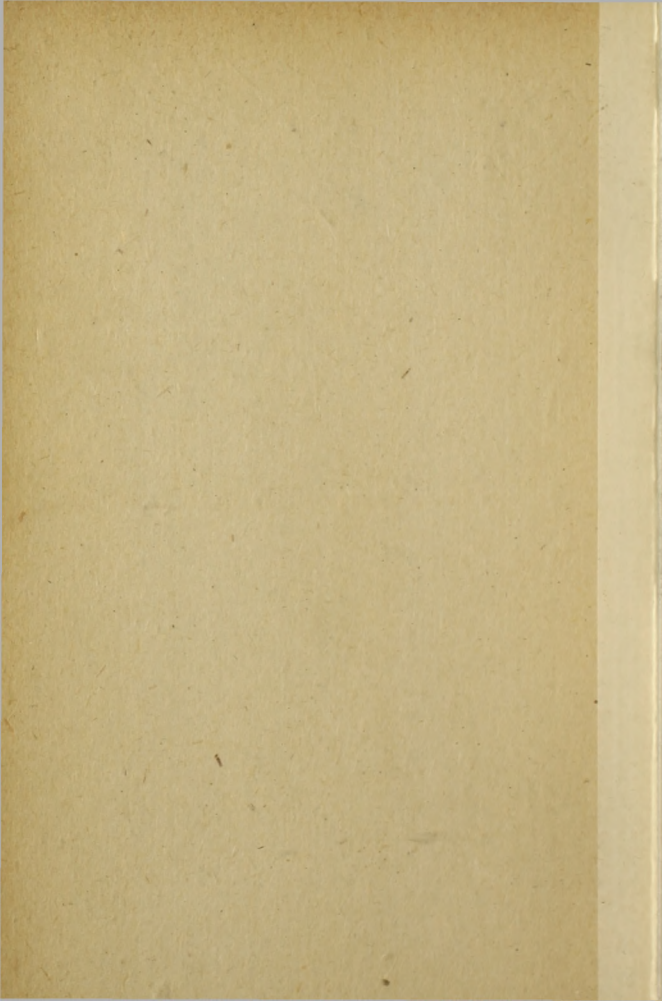
119. SZ.

ERDÉLY

ÍRTA

BULLA BÉLA

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

K I N C S E S T A R 119

113.348

ERDÉLY

ÍRTA

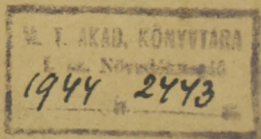
BULLA BÉLA

BUDAPEST 1943

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113348

Kiadó: Angyán Pál

Tipográfiai Műintézet (Fel.: Maretich József) Budapest, V., Báthory-u. 18.

ERDÉLY

I.

ERDÉLY A KÁRPÁTMEDENCE PEREMTÁJA.

Az erdélyi táj földrajzi jellemképének megrajzolására aránylag szűk tér áll rendelkezésünkre. Nem adhatunk részletes, teljes tájrajzot, de a képet, amit erről a keleti magyar tájról felvázolunk, olyannak akarjuk megfesteni, hogy az olvasó világosan megértse és meglássa, hogy ez a táj a Magyar medencének szerkezeti és alaktani nagy egységéből ki nem szakítható alkotórésze, peremtája, de egyben legönállóbb, legzártabb peremtája és megértse azt is, hogy a Magyar medence földrajzi egységességének a Magyar föld minden életnyilvánulásának terén keményen megnyilatkozó, sorsformáló törvényszerűsége volt az, amely Erdély arculatára magyar bélyegeket nyomott eltörölhetetlenül.

Hogy Erdély a magyar történelem folyamán politikailag is az ország szerepét tudta játszani az országban, hogy hosszú időn át ez a hegykerettel övezett sziklavár, amikor az Alföld és a Keletdunántúl gazdag magyarságú tája török hódoltsági területté és Középeurópa csatamezejévé szegényedett, a független magyar állameszme őrzője és hordozója tudott lenni, azt minden hegyvidéki peremtájunkét messze felülmúló táji önállóságának, zártságának, földje földrajzi egységességének köszönheti. De, hogy ezer esztendőn át mindig a magyar

állam keretébe tartozott, hogy a magyar élettérhez való tartozása sem politikai, sem gazdasági tekintetben nem volt vitás 1920-ig, hogy az önálló erdélyi fejedelemség létjogosultsága csak addig volt adva, amíg a magyar állam és vele a Kárpátmedence szíve török kézen volt és a hódoltság megszűnésével megszűnt a független erdélyi fejedelemség is, mindaz annak bizonyítéka, hogy csak peremtáj; szerves, integráns alkotórésze egy nagyobb, földrajzibb egységnek, a Magyar medencének.

Földje zártságának a nagy egységen belül, peremtáji mivoltának és az ország többi részéhez viszonyított legkeletibb fekvésének köszönheti az erdélyi táj mindazon jellemvonások összességét, amelyeket a földrajz Erdély sajátjaként ír le. Szerkezete, felszínének nagy- és kisformáit kialakító földtörténeti folyamatok és erőhatások a Magyar medence egészének fejlődéstörténetéből sem térben, sem időben ki nem szakíthatók, nélküle meg nem érthetők; a Magyar medence belseje felé nyíló széles völgykapui teszik természetessé, hogy területe a magyar élet színpada lett, hogy a kulturtáj kialakítására eldöntő fontosságú hatásokat nyugat felől kapta, de zártsága, energikus domborzata, az ország többi tájához viszonyított keletibb, kontinentálisabb helyzete az oka, hogy földjén a magyar élet másként színeződött, mint a nyugati kulturtájakhoz közelebb eső, arccal nyugat felé forduló Kisalföldön vagy Dunántúlon vagy akár a gyengedomborzatú, téres, aszályos alföldi síkságon. Erdélyben tovább maradtak meg az ősi állapotok emlékei, mert a nyugati művelődés hullámai zártsága és keletibb fekvése miatt ide később érkeztek, mint az ország nyugati tájaira és erős helyi jelleget öltöttek.

Földjén havasi legelőkben és erdőkben bővelkedő magas hegységek, alacsony kristályos tönkök, karsztos mészkőplatók, energikusan felárkolt medenceterületek, suvadásos halmok, folyófeltöltötte kismedencék — mind-

megannyi más és más lehetőséget adva a kulturtáj kifejlesztésére — tarka változatosságban fonódnak földrajzi egységbe, de ezt a változatosságot szinte a végtelenségig fokozza három nemzetének, a magyarnak, a szásznak és a romának együttélése, tájalakító tevékenysége, melynek eredménye nemcsak a természetes tájlehetőségek térbeli változatossága, hanem a tájba települt nép anyagi és szellemi műveltsége miatt is igen különböző. A Királyhágón túli Magyarország, a „bérces hazácska” magyar föld, de a nagy táji ellentétek földje is; kis kötetünk feladata, hogy erről a színes tájról pillanatfelvételt adjon.

II.

SZERKEZET ÉS DOMBORZAT.

A résztájak.

Erdély térmennyiségi tekintetben a Magyar medencének közvetlenül az Alföld után következő tája. 82.000 km²-nyi területével a Nagyalföld, az Északkeleti felvidék, Moldova és a Havasalföld között helyezkedik el. Moldovától a *Keleti Kárpátok* kárpáti típusú láncrendszere, a Havasalföldtől a *Déli Kárpátok*, vagy helyesebben *Erdélyi Havasok* 2000 m fölé emelkedő balkáni típusú hegységíve választja el szinte hermetikusan, nyugaton és északon a *Keletmagyarországi Szigethegység* széles völgykapukkal tagolt rögsorozata a közbeiktatott szilágysági dombvidékkel sokkal nagyobb mértékben kapcsolja bele a nagy Magyar medence szerkezeti és alaktani egységébe, mint amilyen mértékben elválasztja az Alföldtől. Hegykerettel övezett szíve, magtája a harmadkori *Erdélyi medence*.

Domborzatának durva plasztikája, a nagyformák, a hegykerettel övezett medencejelleg a geológiai másod- és harmadkorban a közel egyidejűleg kialakult, de egymástól eltérő típusú Kárpátok és Erdélyi havasok felgyűrődése után alakult ki. Az euráziai típusú redőnyalábokkal teljesen körülbástyázott kristályos Magyar

masszívum, letarolt felszínén a másodkori tengerek mészkőtáblás borítékával ekkor — a harmadkor miocén korszakában — indult süllyedésnek. Azonban ez a süllyedés nem volt egyetemleges és egységes, így aztán nem lehetett egységes területű a süllyedés következtében kialakult Magyar medence sem. A süllyedésből tömör pillérek alakjában a variszkuszi masszívum egyes darabjai kimaradtak, így a Keletmagyarországi Sziget-hegység is. Ez a kor, a miocén, az oligocénban a belső-magyarországi területekkel még szintben összefüggő Erdély táji különállásának, alaktani elkülönülésének kezdete.

Táji különállása még jobban kihangsúlyozódott azáltal, hogy az Erdélyi medence, mint a magyar medence-rendszer keleti szárnya a miocénban süllyedésében megállt, így jóval magasabban maradt, mint a medence-rendszer nyugati szárnya, a Dunántúl, amelyet még a pannoniai tenger is elöntött, nem is szólva a pliocénban és pleisztocénban mélyresüllyedt Alföldről és Kisalföldről.

Az Erdélyi medence besüllyedése után, a süllyedés-sel kapcsolatban, a medenceperemi törésvonalak mentén felszínre buggyant az izzónfolyó kőtészta, a láva és a Keleti Kárpátok homokkővezetének szarmatapannon felgyűrődésével és a szubkárpati öv pliocénvégi redőződésével egyidejűleg felépítette a belsőkárpati összefüggő vulkáni öv erdélyi, legnagyobb és legmagasabb andezitvonulatát a Kelemen és Görgényi havasokkal és a Hargitával. De bőven ömlött a láva a medence északnyugati peremén is, ahol a Vlegyászban dacitlávatómegek és az Erdélyi Ércshegységben is, ahol andezitlávák és tufák törtek felszínre. Itt is, de máshol is a pliocénban megisméltendő, gyengébb vulkánosság azonban már csak jelentéktelenebb tömegű bazaltlávát produkált.

A Magyar medence pliocén beltengerének feltöltő-

dése után a Magyar medencét övező hegykeret lassú, egyetemleges emelkedése, az Alföld és a Havasalföld süllyedése megifjította a folyami eróziót, működését erősebb ütemre sarkalta. Az Erdélyi medence felárkolt dombvidék lett, a hegykeretet pedig mély völgyek vagdosták össze, egyre kisebb területre szorítva a Kárpátok, az Erdélyi havasok és a Szigethegység harmadkori, elaggott lapos tönkfelületeit.

Ezt a formakincset az 1800 m-nél magasabb hegy-ségekben még változatosabbá tette a pleisztocénban ismételten fellépő jégkorszakok eljegesedése, hideg klímája, amely gleccsereket rakott a hegyekre, teknővölgyeket és kárfülkéket vésett testükbe, völgyeikben, lejtőiken morénagátakat halmozott fel, fluvioglaciális folyótérasszokat gyalult ki. Nyomait a posztglaciális és jelenkori normális folyóvízi erózió máig sem tudta eltüntetni.

Négy kárpátmedencei táj teszi tehát össze Erdély földjét: a központi Erdélyi medence, a Keleti Kárpátok és az Erdélyi Havasok tömör vonulata és a Kelet-magyarországi Szigethegység hêzagos rög-sorozat. Mind a négy résztáj változatos földtörténeti múltú kéregdarab, külön-külön mindegyik magában is önálló, sajátos életet nevelő és hordozó földrajzi területegység, de mindegyik a nagy Magyar medence kerekded egységének tartozéka. Sajátságai egymásbafonódása adja meg az „Erdély” fogalom tartalmát, annak minden ismertető jegyével együtt.

A) AZ ERDÉLYI MEDENCE.

Erdély szívét, a központi helyzetű, délről észak felé keskenyedő Erdélyi medencét hegyvidéki peremtájai koszorúként övezik. Ez a tágas, de korántsem egyenletes és sík felszínű, hanem inkább élénken tagozott medence a Magyar masszívum harmadkori egyenlőtlen besüllyedésével kialakult belsőkárpáti Magyar medencerendszer keleti tagja, keleti szárnya, de a három nagy medencerész (Alföld, Dunántúl, Erdélyi medence) közül a legkevésbé süllyedt meg, süllyedése a leghamarabb megállt. Ezért magassága jóval nagyobb, mint amazoké (átlagosan 400—600 m), tehát felszínét az Alföld felé siető folyói könnyű szerrel tudták dombvidékké alakítani; széles, terraszos völgyekkel összedarabolni.

A medence az óharmadkorban (oligocénban) még széles és nyílt összeköttetésben állott északnyugaton az Alföld medencéjével és óharmadkori tengerével. A miocénban (a mediterrán időben) ez az összeköttetés már nagyon elzáródott és azokra a keskeny tengerszorosokra korlátozódott csak, amelyeket a mai Marosvölgy déva—lippai szakasza táján és a Fehér Körös völgyének felső részletében jelölhetünk ki. Az alföldi mediterrán tengerrel való gyenge összeköttetés következtében az Erdélyi medence elzárt tengeröble olyan helyzetbe került, hogy kevesebb édesvíz jutott belé, mint amennyi belőle elpárolgott. A vízvesztéséget a keskeny szorosokon át beáramló sósvíz pótolta, tehát a medence tengeröble lassanként koncentrált sóoldattá vált, belőle a sók ki is csapódtak és igen vastag kősórétegek alakultak a medence fenekén, az agyagos tengeri üledékekben. A tengervízből lerakódott egyéb sókat, az ú. n. fedősókat (különösen a nagyon fontos kálisót) azonban a mai napig sem sikerült megtalálni.

A redőkben és tömzsökben elhelyezkedő sótesteket

és földgázt tartalmazó alsómiocénkori agyagos rétegek csoportja az ú. n. „mezőségi agyag”. Rétegei közé sok helyen a vulkáni dacittufa vékonyabb-vastagabb, kemény padjai települnek.

A Kárpátmedence lassú, egyetemleges emelkedése következtében a harmadkori tenger egyre jobban zsugorodott. A szarmáciai (felsőmiocén) tenger homokos üledékei (vékony homokkőrétegei) már nem borították el teljesen az Erdélyi medence felszínét. Még kisebb térre szorult a harmadkorvégi pannoniai tenger. Ez már csak a medencének a Maros mai völgyétől délre eső részét borította el. Az Alföld pannón tengerével a mai Marosvölgy helyén állott összeköttetésben. Agyagos, homokos rétegei a Nagykovács völgye táján a legvastagabbak.

A pannóniai beltenger eltűnése után a medence szárazra került, mert a pliocénvégi beltavak már csak Erdély délkeleti szögletének medencéit (Brassói, Háromszéki medence, Erdővidék, Oltvölgy) töltötték ki, a medence felszínén megindult a letarolás, a folyók eróziós tevékenysége.

A medence peremén a medencekitöltő rétegek nyugodtan fekszenek, belsejében azonban északnyugat-délkeleti irányban húzódó, lapos redőzések helyezkednek el. Ezek a lapos felboltozódások, brachiantiklinálisok az ú. n. dómok. Keletkezésüket egyesek tektonikus okokra vezetik vissza, elhelyezkedésükben a Keleti Kárpátok irányát vélik felismerni, mások azonban a plasztikusan idomuló kősótestek mozgásának következményeit látják bennük. A dómokban gyülik meg az Erdélyi medencének a kősó után másik nagyértékű bányakincse, az elhullott és a harmadkori tenger fenéklérakódásaiba ágyazódott élőlények hulláiból, azok bomlástermékéből származó szénhidrogénvegyület, a földgáz.

A pleisztocénban ismételten bekövetkező jégkorszakok idején az Erdélyi medence a Magyar medence-rendszer tagjaként az északeurópai eljegesedett terület periglaciális övezetének a tartozéka volt; hideg-száraz steppe. Természetes tehát, hogy az egymást váltogató jégkorszakok és interglaciális idők klimaváltozásai az Erdélyi medence folyóit is ismételten szakaszjellegváltóságokra kényszerítették. A száraz-hideg jégkorszakok idején, amikor a felszínt csak gyér steppenövényzet védelte a nagyarányú kifagyás ellen, a csapadék pedig kevés és rendszertelen eloszlású volt, a folyók vízmennyisége megkevesbedett (szünetelt a talajvíz áramlása is), törmelékük ellenben megsaporodott. A folyók tehát rendre alsószakaszjellegűek lettek, völgyfeneküket vastagon feltöltötték, felkavicsolták. Alkalmasság, tehát melegebb és csapadékosabb interglaciális időben pedig, amikor nem volt kifagyás és aprózódás, a talaj felszíne felengedett, gazdagabb volt a növényzet is, a folyók munkaképessége fokozatosan megnövekedett, mert kevesebb lett a törmelékük, ellenben megsaporodott a vízmennyiségük. A folyók előbb közép-, majd felsőszakaszjellegűekké váltak, bevágódtak völgyfenekükbe és korábbi (jégkorszaki) völgyfeneküket folyami terrasszá alakították. Az Erdélyi medence terraszos folyóvölgyei mind ismételt és a most vázolt módon kialakult szakaszjellegváltóságokról tanúskodnak. Különösen jól fejlett a folyóvölgyekben a közép-pleisztocén és az ópleisztocén terrasz. Az 15—23, ez 43—60 m magas. Már sokkal halványabb vonásokkal jelentkezik az újpleisztocén és a pliocénvégi terrasz.

A folyóterraszok emberföldrajzi jelentősége nagy. Az Erdélyi medencében sok folyómenti település (pl. Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Segesvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Nagyszeben, Dés, Szamosújvár, Dicsőszentmárton) ült a terraszokra, mint árvízmentes térszínekre és a völgyekben haladó

fontos útvonalak is a terraszokon vezetnek a medencéből a peremi hegyvidékek felé.

Sajátságos, de könnyen magyarázható körülmény, hogy az Erdélyi medencében hiányzik a hideg-száraz pleisztocén jégkorszakoknak az Alföldön és a Dunántúl területén annyira jellegzetes képződménye, a hullóporból alakult, fakósárga színű lösz. Vannak ugyan itt-ott löszszerű anyagok, a lejtők aljában és a folyók terraszain, de ezek nem típusosak; rétegezettek, szennyezetttek, inkább ártéri üledékek. Az Erdélyi medence belseje löszhiányának oka a medencekitöltő agyagok természetében, sajátos viselkedésében rejlik. Ezek az agyagok, a pannóniai is, de leginkább a mediterrán sósanyag, vízátnebcsofató kőzetek. Ha beáznak, képlékenyek lesznek és felszínükön nagyszerű *talajfolyásos* és *suvadásos jelenségek* alakulnak ki.

A talajfolyás (szoliflukció) a jégkorszakok folyamán volt fontos tömegszállító és felszínivelláló tényező. Az agyagos lejtőkre hullott por nem tudott löszszé alakulni; mert a télen megfagyott, nyáron felengedett, impermeábilis, beázott agyag a lejtőkön a nehézségi erő hatására, a felengedés és újrafagyás következtében hernyószerű mozgással, sárfolyásszerűen, lassan, a felszínre hullott portömegekkel együtt lekerült a lejtők aljára, onnan pedig elszállították a folyóvizek.

A nehézségi erő hatására történő és a mezőségi agyag természetén alapuló spontán tömegmozgás a lejtőn a suvadás jelensége is. Ennek „locus classicus”-a a medence északi része, a szárazéghajlatú, fátlan, hullámos *Mezőség* Kolozsban, Szolnok-Dobokában, Beszterce-Naszódban, Maros-Tordában és Udvarhelyben, az a terület tehát, ahol a mezőségi sós agyagok a felszínen vannak, vagy közel a felszínhez, a vékony szarmáciai homokkötakaró alatt. A suvadás az agyaglejtőknek karéjos szakadásvonalak mentén történő lecsúszása. Az agyaglejtőket átáztatja az esővíz és a talaj-

víz; anyaguk képlékeny lesz és állékonysága meggyengül. A képlékeny, beázott agyag a maximális lejtőszög mellett, amely mellett még beázva is állva maradhat, nagy szakadásvonal mentén elválva lecsúszik a lejtő aljára. A keményebb takaró darabjai és a kompaktabb agyagtömegek a suvadás felszínén halmok alakjában emelkednek ki, ezek az ú. n. „koporsók”. A lesuvadt agyag pedig sárfolyásszerűen terül szét a lejtő aljában (a suvadás nyelve). A koporsók és agyaghalmok között a mélyedésekben kicsiny tavak víze gyűl össze.

A medencekitöltő harmadkori rétegek dombvidékké árkolódott felszíne, széles, terraszos folyóvölgyek közép szakaszjellegű folyók kanyargós szalagjaival, felsáncolódott apró tavak füzereivel, a völgyek közt megmaradt széles, enyhe, itt-ott a tetőkön ritkás erdőkkel borított sósagyag dombhátak, sárfolyásos, suvadásos, sárgásfakószínű sebhelyes, szakadásos agyaglejtők együttesen szabják meg, alakítják ki az Erdélyi medence egészen sajátos, a Magyar medence egyetlen más tájában hasonló módon nem jelentkező alaktani jellegét, amely egyben minden magyar medencétájéától lényegesen különböző, eltérő ütemű fejlődést írt elő az Erdélyi medencének, mint kulturtájnak a számára is.

B) A KELETI KÁRPÁTOK.

A Keleti Kárpátok a Magyar medencét Dévénytől Töröcsvárig keretező és a Magyar föld szerkezeti, alaktani, vízrajzi, éghajlati, növényzeti, gazdasági és politikai egységét kihangsúlyozó, 1500 km hosszú Kárpátok másod- és harmadkori lánchegységének egyik rész tája a Radnai havasok és a Brassói medence között. Az energikusan feltorlaszolt magashegységet sót és petroléumot tartalmazó fiatalharmadkori szubkárpáti üledékes öv, szabályos redőkbe szedett homokkő- (fliss-) öv, na-

gyon szépen fejlett mészkőszirtöv, hitvány perm-mezozoos takaró foszlányaival helyenkint, a külső oldalon eltakart egyetlen és egységes kristályos öv és nagyszerű kifejlődésű vulkáni öv építi fel. A kövületszegény flissöv másod- és harmadkori homokkőből, palából, márgából és konglomerátból áll; mindmegannyi Belső-Magyarország medencekorszaka előtti idejének hegyvidékeiből származó lepusztulástermék. A *homokkőövezet* intenzív felgyűrődésének időszaka csak az Északnyugati és az Északkeleti Kárpátok flissövének felgyűrődése után, ahhoz kapcsolódva következett be a harmadkorban, vagyis a hegyképződés északról délkelet, majd délfelé a Kárpátokban fokozatosan terjedt tova és halt el térben és időben, amit a Keleti Kárpátok előterének (a szubkárpáti övnek) harmadkorvégi (pliocén) redőződése is igazol (földrengések a Vrancea hegységben). A flissöv felgyűrődésével egyidős a *vulkanikus vonulat* kialakulása. Szarmata és pliocénkori, de átterjedt a vulkánosság még a pleisztocén korszakra is. A központi *kristályos övezet* és a mészkőszirtöv kialakulását a hegyszerkezeti vizsgálódások korábban, az Északnyugati Kárpátok mintájára, egyetlen nagy takaróredő kifejlődésére akarták visszavezetni, az újabb kutatások azonban ennek az egységes takaróredőnek a feltételezését elvetik és a kristályos vonulatban egyetlen, nagy felsőkrétakori felboltozódást látnak. Csak a *szirtöv* harmadkori kiképződésével kapcsolatosan gondolhatunk esetleges embrionális takaróredő szétroncsolódására.

A felgyűrődéssel párhuzamosan folyamatban volt a hegység lepusztulása és tektonikus feldarabolódása is. Akárcsak az Északnyugati Kárpátokban, itt is letarolt tönkfelületek és a tönkök között medencék alakultak ki. A harmadkori hegyképződéssel kapcsolatban aztán a homokkővonulat tönkjei magasan és féloldalasan emelkedtek ki. Ezért a gerincek csak ritka esetben re-

dők antiklinálisai, inkább felvetődött tönkperemek, élek. Azonban a tönkök kiemelkedése következtében megifjodott az eróziós tevékenység. A folyók mély völgyeket véstek a felszínbe. Ezt az eróziós tevékenységet a jégkorszakok is csak kevéssé zavarták meg, mert a Keleti Kárpátok hegytömegei a Kelemen havasok kivételével nem emelkedtek a pleisztocén jégkori hóhatár fölé.

A minden vonulat között legszélesebb és 1700 m magasságig emelkedő *homokköövezet* északi részének magyar neve nincs. Redői román földön, az ezeréves határokon kívül futnak, csak a Békás szorostól délre csapnak be az ország területére az 1662 m magas Tarhavasban és az 1555 m magas Hosszúhavasban. Innentől kezdve a homokkööv legmagasabbra feltorlaszolt főgerince végigfut az országhatáron (Nemere 1663, Nagy Sándor 1689, Mucsató 1503, Lakóca 1777, Csilányos 1602 m). Nem vízválasztó; Moldova felől a csapadékos külső lejtő patakjainak hátravágódó völgyfői keskeny, vadregényes szorosokkal (Tatros a Gyimesi szorossal, Ojtoz az Ojtozi szorossal — a szorosban vezető utat védélmezte a Rákóczi vár — és a Bászka a Varlam szorossal) réselték át.

Az egyhangú, lekerekített formájú, erdős, magas homokköölánc az Ojtozi szorostól délre négy láncra bomlik. A szorosokkal áttört határlánc a *Berecki hegység*, vagy *Háromszéki havasok*; belül sorban következik a Bodoki, a Baróti és a Persányi hegység. Kiágazásuk helyén tektonikus mélyedés választja el a határláncot a Bodoki hegység kezdetétől. Itt a homokkööláncok igen erősen rápréselődtek a kristályos vonulatra, úgyhogy belső oldalukon a szirtburkot átütve helyezkednek el a mészkőszirtöv tagjai.

A letarolt redők tönkjei Csíkszeredától keletre eleinte még széles hátságot formálnak, kiterjedt havasi legelőkkel. Csak Csíkszereda táján bomlik fel ez a

hegyvidék három láncre. A szétágazás helyét eleinte még elborítják a harmadkorvégi andezittufák, de alóluk a láncok hamarosan kiszabadulnak. Az első lánc a *Bodoki hegység*, keletről keretezi a keskeny kis Kászoni medencét és elválasztja Alcsiktól a Háromszéki medencét. Az Olt balpartján 1100—1200 m magas erdőborította tetőkkel halad déli irányban, majd a Feketeügy síksága peremén kelet-nyugati irányú törés mentén a mélybe hanyatlik és csak jóval délebbre emelkedik ki ismét és ér véget a Csukás 1957 m magas, impozáns konglomerát-tömegével. A Csukástól délre az egész vonulat véget ér, mert rátolódott keresztben a havasalföldi medenceperemi harmadkori rétegek egész sorozata. A vonulat formái enyhék, egyhangúak, csak a Csukás tűnik ki kemény konglomerátjának bizarr lepusztulásformáival.

A *Baróti hegység* túlnyomóan alsókrétakori homokkőből felépített, néhány szirttel ékesített, 800—900 m magas, féloldalasan kiemelt, erdős hegyhát. A Bodoki hegységtől az Olt széles tektonikus völgye választja el. A medenceszerűen kitágult völgylapályt harmadkori rétegek töltik ki. Ezekbe vágta bele terraszos völgyét a folyó. A hegységet nyugaton is az Olt széles völgy-síksága határolja. Ez is tektonikus mélyedés, de az előbbinél jóval tágasabb medence, barnaszenes, lignites levantei (pliocénvégi) rétegekkel kitöltve a Hargita, a Baróti és a Bodoki hegység között. Délen, a Brassói medence felé széles, terraszos völgykapuval nyílik, észak felé felmagasodva messze terjed Száldobosig és a Barót patak mentén messze felszolgál a Nagybaconi medencébe. Érdekes, elzárt kis táj ez, az Erdélyi medence felmagasodó pereme, a Hargita és a Baróti hegység között, neve *Erdővidék*.

Az Olt völgye mentén eltűnő homokkőlánc csak a Brassói medence déli peremén, Brassó környékén emelkedik ki a Barcaság medencéjéből összetöredezve; szir-

tesen (brassói Fortyogóhegy, Magasörs, Hollókő, Cenk, Keresztényhavas) folytatódik a Nagyköhavas csoportjában, amelyet a Tatrang völgye választ el a Csukástól és véget ér a kréta- és jurakori konglomerát össze-cementezett, vastag padjaiból felépített, 2508 m magas Bucsecsben. Széles, lapos tetőjét a jégkorszakban csont-hó borította, amelyből sugarasan indultak a lejtőkön lefelé a gleccserek, eltűnésük után szép, szabályos tektonövölgyeket (Malojesti völgy), morénasáncokat hagyva hátra.

A legnagyobb részt alsókrétakori homokkőből felépített és nagyszerű juramészköszirtekkel koronázott *Persányi hegység* tömege a Homoród és a Vargyas völgyében bukkan elő a Hargita andezittufái alól. Alsó-rákosnál az Olt festői szép, szoros völgygel töri keresztül. Innen kezdve a hegység fokozatosan felmagasodik 1100 m-ig, dél felé Zernestig folytatódik és a Királykő 2240 m magas mészkőszirtjével ér véget. Felépítése bonyolult, változatos. Szirtjei közül nevezetes a homoródalmási nagy barlangjával, a Feketehalom a Barcaság peremén és a *Királykő*, a kárpáti mészkőszirtek óriása. 8 km hosszú sziklataraj ez az eljegesedés és karsztosodás merész formáival. Vele ér véget a Keleti Kárpátok hegrendszer.

A homokkőláncok két tágas, harmadkori medencét ölelnek körül, a *Brassói medencét* (másik nevén: Barcaságot) és a *Háromszéki medencét*. A hasonlónevű vármegyék szíve ez a két tektonikus medence. Kialakulásuk a Keleti Kárpátoknak a harmadkor második felében történt tektonikus feldarabolódásával kapcsolatos. Magasságuk 500—600 m. Bennük még a harmadkor végén, a levantei időben is beltó foglalt helyet. Árteri üledékekkel és jégkori vályoggal borított felszínük termékeny síkság. Sűrűn lakottak, szépen műveltek. Vizeiket az Olt és a Feketeügy terraszos völgye szedi össze. Peremükön széles törmelékletők halmozódtak fel. A tör-

meléklejtő a Háromszéki medence déli zugát el is rekeszti, lefolyását megnehezíti. Ez a vizenyős, mocsaras, homokos, nyírfapogonyokkal tarkított terület az Olt terraszdvidékén a *Rétyi Nyír*.

A Persányi, Baróti és Bodoki hegységnek a két mendencétől délre felszínre bukkanó és erősen felmagasodó, szirtes tömegeit a Csukással, a Bucseccsel és a Királykövel közös néven *Brassói havasoknak* is nevezik.

A Bodoki, Baróti és Persányi hegység másodkori (leginkább jurakori) *mészköszirtövének* tagjai a Tatros völgyén túl is folytatódnak nagyszerű sorozatban a kristályos övezet külső lejtőjére rágyűrt homokkövönulat belső oldalán. A Kárpátok egész vonulatának legszebb mészköszirtjei ezek a nagyszerű óriások, mint a Nagy Hagymás (1793 m), a Lóhavas, Likaskő, a Nagy és a Kis Cohárd, az Öcsémtető, az Egyeskö, a Gyilkos (1384 m), a Vereskő (1215 m) és a Csalhó (1917 m). Karsztos, merész formáikkal, csipkés tornyaikkal, meredek falaikkal élesen elütnek a homokkő- és kristályos-palatérszín lekerekített, enyhe alakulataitól, vakító fehér színükkal az erdők lombtengerének zöldjétől. A borszéki Bükkhavasról, vagy a Gyilkos tó partjáról nyíló panorámájuk minden látogatójuk számára felejthetetlen élmény marad.

A szirtöves vonulaton festői szurdokvölgyekkel törnek át a patakok. A vízválasztót a kristályos vonulat viseli. Az országhatár ennél keletebbre fut, a szurdokvölgyek alatt, a homokkőlánc főgerincén. A kristályos vonulat tömegei közé besüllyedt harmadkorvégi, lignites, édesvízimészköves *Borszéki* és *Bélbori* elzárt kis-medencék vizeit összeszedő Tölgyes patak a Vereskő szirtje mellett furakodik keresztül a szirtövön és a hegységen a Tölgyes szorossal, a Békás patak pedig a Békás szoros festői szép szurdokán keresztül hagyja el az ország területét.

A Máramarosban felbukkanó *kristályos vonulat*,

külső oldalára rágyűrt, megszagatott perm-mezozoikus üledékes köpenyével a Radnai hágótól Csíkszereda tájáig jelölhető ki széles, lapos boltozat alakjában. Anyaga leginkább kristályos pala, de gyűrődött a palák közé kristályos mész, márvány és kemény eleolitszienit is. Felszíne enyheformájú, erdős, széles, lapos hát, folyóvölgyekkel összevagdosva. Magassága (Piricske 1545 m, Közrezhavas 1492 m), sehol sem érte el a jégkorszaki állandó hó határát. Nem is volt eljegesedve; ezért és aránylag könnyen pusztuló anyaga miatt is a vonulat formái kevésbé változatosak. Északi nagy része az ország határán túl helyezkedik el, sőt itt még az Erdélyi medence óharmadkori (oligocén) rétegei is átnyulnak az ezeréves határon túlra. Folyóvölgyekkel szabdalt, hegységszerűen felmagasodó, erdős felszínük a *Borgói hegység*. Az 1093 m magas Borgói hágótól délre az ország területére csap be a kristályos vonulat. A széles tönkfelület északi felének *Gyergyói havasok*, déli részének pedig *Csíki havasok* a neve, de a Csíki havasok gyűjtőneve alá tartoznak Csíkszereda táján a szirtes homokkővonulat láncai is, meg az országhatárt hordozó homokkőlánc, a már megismert Berecki hegység északi folytatása is.

A harmadkori vulkanikus vonulat párhuzamosan fut a kristályos vonulattal. Már a Radnai havasok déli lábánál, Óradna vidékén megkezdődnek az andeziterupciók, de nagy tömegben, magas hegységgé csak a *Kelemen havasok*ban torlódtak fel. A hegység vulkánok összeolvadt sorozata. Legmagasabb pontja a 2102 m magas Teleki Pál csúcs (korábban Pietroszul), egy nagy kaldéra (berogyott vulkáni kráter) peremrészlete. A legmagasabb tetők jégkorszaki eljegesedés nyomait viselik. A hegység lába körül széles övben andezittufa halmozódott fel. Ezekben a tufákon vágta keresztül szép szoros völgyét a Maros. A vadregényes völgyön túl már a vulkáni vonulat második tagja, a *Görgényi hava-*

sok tömege következik. A Kelemen havasoknál jóval nagyobb területű, de jobban feltárt hegység tulajdonképpen két hatalmas vulkánból, a Fancsalból és a Mezőhavasból és a lejtőket elborító lávaárakból és tufafelhalmozódásokból áll. Az erősen szétszabdalt, 1685 m magas Fancsáltető meredek sziklagerinc, amelyet a Görgény patak mély völgye választ el a csodálatosan szabályos és szép, 1777 m magas Mezőhavas kúpjától. Hatalmas, meredekfalú kaldéra ez, amelyet a Székely patak résel keresztül. A kúp ép, friss formái, a lepusztulás kezdetleges foka, a vulkán lábánál futó Maros gyergyóremetei újpleisztocén terraszának kavicsanyagában, a kavicsmezőre hullott vulkáni tufa jelenléte más bizonyítékokkal együtt (kénhidrogén exhalációk, szolfatára-működés) arról tanúskodik, hogy a Görgényi havasok és a Hargita vulkánossága a harmadkorról nem ért véget, hanem a fokozatosan gyengülő vulkáni tevékenységnek még a csiszolatlan kőkorszak embere is tanúja lehetett.

A Nagy Küküllő forrásvidékétől kezdve a vulkanikus vonulat neve *Hargita*. Vulkanai törmelékkezetekből felépített, széles, 800—900 m magas talapzaton ülnek sorban a hegység szép, szabályos vulkáni hegyei (Somlyó-hegy 1575, Csomafalvi Délhegy 1695, Ostoros 1386, Madarasi Hargita 1801, Rákosi Hargita 1758, Madéfalvi Hargita 1709 m). A Hargita-csoporttól délre vezet át Udvarhelyből Csíkba a nevezetes Tolvajoshágó. Ettől délre is folytatódik a vonulat a Nagy Kőbükkel (1231 m, kaldérájában a „Lucs mejjéke” nevű láp van) és az 1558 m-es Kakukhegygel. Gusnádnál az Olt szép szoros, de terraszos völgye vágja át a vulkanikus vonulatot, amelynek utolsó sarokbástyája az 1294 m magas Csomád, kráterében 918 m magasságban a szép Szent Anna tóval és a szolfatáraműködéséről ismert Büdös-hegygel (Büdös barlang).

A vulkáni sorozat és a kristályos vonulat, ill. a ho-

mokkőövezet között három magasan fekvő, tágas medence, a *Gyergyói*, a *Felcsíki* és az *Alcsíki medence* helyezkedik el. A 800 m magas, ellipsziszalakú Gyergyói medence a legtágasabb, de a legmagasabb is; lecsapolója a Maros; a Felcsíki (759 m magas) és az Alcsíki (657 m magas) medencén az Olt folyik keresztül. A három, szép, egyenletes felszínű, de zordéghajlatú medence Csík vármegye szíve. Területük a Háromszéki medencével, a Brassói medence keleti peremével, az Erdővidékkel, a medencéket bekeretező hegyvonulatokkal és a Hargita, meg a Görgényi havasok nyugati lejtőjének széles előterével, tehát Udvarhelyben és Maros-Tordában az Erdélyi medence jelentős peremterületeivel együtt alkotja a *Székelyföldet*, a székely magyarság ősi településterületét és hazáját.

C) AZ ERDÉLYI HAVASOK.

A Töröcsvári hágón és a Királykőn túl, nyugatra nagy töréssel végződnek el a Keleti Kárpátok. Innen kezdve egészen nyugaton az Aldunáig jelölhetjük ki az Erdélyi havasok, vagy Déli Kárpátok vonulatát, amely a legújabb felfogás szerint a Krassószörényi hegyvidéket és a Ruszkahavas tömegét is magában foglalja. A hegység a Balkán hegység folytatása, mert a magas és tömör hegyvidék szerkezetében, anyagában és felépítésében is erősen különbözik a Kárpátoktól és a Balkánra emlékeztet. Gránitintruziókkal átjárt kristályos palák (főként csillámpalák és gnejszek) kettős csoportja építi fel, a variszkuszi Magyar masszívum anyaga, de a hegység előterében hiányzik a jellegzetes kárpáti homokkővonulat is, a szirtöv is és nem fejlődött ki a belső oldal vulkanikus vonulata sem. A kristályos tönkhegységek erősen meggyűrt üledékes köpenyt hordanak.

A masszívummá forrott variszkuszi alaphegység másodkori üledékekkel (főként mészkővel) borított és törésekkel háborgatott tönkjeinek igénybevétele a hegyképző erők által a Kárpátok felgyűrődésével egyidejűleg, tehát a másod- és harmadkorban történt. A több fázisban erősen felgyűrűt, sőt egyetlen hatalmas, áttolt takaróredő kialakulásával jellemzett hegység a harmadkor második felére már erősen lepusztult, lealacsonyodott, a Magyar masszívum belső tömegeinek besüllyedésével egyidejűleg fel is darabolódott és keskeny sávokban a vonulatok közé a tenger is benyomult (Petrozsényi, Hátszegi, Almás medence), de olyan tágas medencék sorozata, mint az Északnyugati, vagy a Keleti Kárpátokban, itt nem tudott kialakulni. A harmadkor végén a lealacsonyodott tönköket a magyar föld egyetemleges emelkedése ismét a magasba emelte és az ezáltal megifjodott erózió a kristályos hegytömegeket már alaposan összevagdalta, az ősi tönkfelületeket eldarabolta és kiterjedésüket jelentősen megcsökkentette, amikor a pleisztocénban az ismételten beköszöntő jégkorszakok gleccsereket raktak az 1800—2000 m-nél magasabb felszínre és a glaciális erózió, a gleccserek pusztító munkája merész formáival, teknővölgyeivel, sziklamedencés tavaival, csonthófulkéivel, cirkuszvölgyeivel, tarajos gerincek kigyalulásával teljessé tette ennek a magas hegyvidéknek formakincsét.

Az utolsó jégkorszak óta ismét a normális denudáció, a folyami erózió jellemző a hegységben, a glaciális nem, mert a legmagasabb csúcsok sem emelkednek a jelenlegi állandó hóhatár fölé.

A hegység két kristályospalacsoportjának szétválasztása és ilyen módon nagyvonású alaktani tagolása is a hegység szerkezetét jellemző és megvilágító takaróredőelmélet alapján könnyű és egyszerű. Szerkezeti képét egyetlen, hatalmas arányú takaró délfelé irányuló áttolódása jellemzi. A kristályos paláknak már eredeti-

leg, a variszkuszi hegyképződés idején is elkülönülten keletkezett két csoportja a másod- és harmadkori hegyképződés folyamán egymás fölé került olyan módon, hogy az északi palacsoport főtömege fekvő takaró alakjában a déli palacsoport tömegei fölé tolódott. A kristályos palák allochton északi csoportjához, tehát az áttolódott takaró tömegeihez számítják a Persányi hegység nyugati oldalára rágyürt palákat, a Fogarasi havasokat, a Szebeni havasokat, a Lotru hegységet, a Kudzsiri havasokat, a Ruszkahavast, a Szemeniket és a Krassó-Szörényi Ércshegységet a Dognácskai, a Verseci és a Lokva hegységgel; az autochton, tehát helyben maradt palacsoport anyagából pedig a Retyezát, a Pareng, a Vulkán, az Orsovai és az Álmás hegység épült fel. Területükön a takaró lepusztulása nem volt teljes; a takaró képződményei helyenkint terjedelmes rögök alakjában megmaradtak a felszínen. Ilyenek a Szárkő, a Godján a Vaskapu hegységgel és a Domogled.

A *Fogarasi havasok* a Kárpátmedence legtömegeesebb és egyik legmagasabb kristályos hegysége; a Töröcsvári hágótól a Vöröstoronyi szorosig tartó vonulatát puhább csillámpala és kemény gnejsz, kvarcitpala, kristályos mészkő és gránit építi fel. Erősen meggyürt és féloldalasan kiemelt tönk; északi lejtője a meredekebb, a déli enyhébb. A vízvásztót az ezeréves határon fut. A vízvásztót, az eljegesedés éles gerinccé alakította sok, 2000 m-nél magasabb csúccsal. A 2544 m-es Negoi egész Erdély legmagasabb hegye. A pleisztocén eljegesedés számos szép glaciális teknővölgyet, sziklamedencés tavat és morénagátakat hagyott hátra. Keleti vége a Persányi hegység paláival áll összeköttetésben. Északi előtere széles, kiterjedt fluvioglaciális törmeléklető, jégkori vályoggal vastagon elborítva. Ez a széles, az Oltot is messze északra kényszerítő törmeléklető a *Fogarasi lapály* az Erdélyi medence peremén, rajta teraszos völgyekben futnak le a konzekvens vízfolyások.

A Fogarasi havasokat harmadkori szerkezeti mélyedés, a Vöröstoronyi szoros az Olt völgyével választja el a *Szebeni havasoktól*. A Szebeni havasok felszíne széles, felemelt, gnejsz és kvarcitpala tönkfelület, mély völgyekkel barázdálva. Átlagos magassága 2000 m körül van, legmagasabb pontja (Csindrel) 2245 m. Magas tetőin ott hagyta nyomait a pleisztocén eljegesedés. Itt is, de általában az Erdélyi havasok egész vonulatában igen jellegzetesek a széles, kiterjedt és lépcsősen elhelyezkedő harmadkori tönkfelületek, részint havasi legelőkkel, részint erdőkkel borítva. Déli lejtővidékébe a Lotru folyó tektonikus medencéje mélyed és választja el a hegységet az országhatáron már kívül eső *Lotru hegységtől*.

Északnyugaton, a Sebes tektonikus völgyén túl a Szebeni havasokhoz a *Kudzsiri havasok* tömege csatlakozik. A zömök, széles, délkeletről északnyugat felé lejtő, féloldalasan kiemelt tönkhegységet a Sebes, a Kudzsir és a Berény patak völgye jól feltárja. Széles hátát az erdőhatáron túl terjedelmes havasi legelők borítják. A havasi juhtenyésztésnek Kudzsir falu a központja. Legmagasabb pontja a 2061 m magas, lapos tetőjén gyenge eljegesedés nyomait viselő Surian. A hegység déli oldalának erősen meggyűrt másodkori üledékes takarójában (mészkövében) alakult ki az ősember szerszámaint rejtegető Csoklovinai cseppkőves barlang.

A Temes, Maros, Ruszka és Sztrigy közti *Ruszkahavast* (Pojána Ruszka) a miocén rétegekkel kitöltött, tágas, termékeny *Hátszegi medence* választja el a Kudzsiri havasoktól. A Ruszkahavas is féloldalasan kiemelt, széles, lapos, unalmas hátú, erdős tönkfelület, de csak középhegységmagasságú (1380 m). Kristályos kőzetei gazdag vasérctelepeket (hunyadi vaskővonulat) rejtegetnek. Geológiai ó- és középkori üledékes takarójának

csak roncsai vannak meg. Egy ilyen foszlányon áll a Cserna völgye peremén Vajdahunyad vára.

A Temes völgyén túl az 1440 m magas erdős *Szemenik* tömege, a takaróredő palacsoportjának következő tagja helyezkedik el. A formakincsében a *Ruszkahavashoz* hasonló, de kisebb terjedelmű hegység a Temes, a Karas, a Néra és a Berzava forrásvidékét foglalja el. Délen az elrejtett, zárt, magas harmadkori *Almás medencére* lejt le; ennek termékeny, hullámos felszínébe a Néra vágott magának terraszos völgyet.

A Szemenik tömegéhez hozzáforrva, tőle nyugatra találjuk a *Krassó-Szörényi Ércshegységet*, amelyhez hozzászámítjuk nyugaton a Dognácskai hegységet, a Verseci hegységet és délen a Lokva hegységet is. Területén, különösen középső részén nagy területeket takar be a hegységnek igen erősen összegyűrt permmezozoikus, üledékes köpenye. A redők észak-déli irányúak. Legterjedelmesebb a Plesiva 1144 m magas, jurakori karsztos mészkőtáblája. Az enyheformájú középhegység értékes bányakincse a kőszén, a barnaszén és a vasérc, a hunyad-krassószörényi nehézipar fontos nyersanyagai. A *Dognácskai hegység* nyugaton szelíd lejtővel végződik az Alföld felé. A peremét jelző törésvonal mentén törnek fel Buziásfürdő szénsavas és meleg forrásai. A Karas széles medencéjén túl a kis *Verseci hegység*, délen pedig a 600 m fölé alig emelkedő *Lokva hegység* szelídformájú kristályos röge zárja le a takaróredő palacsoportjából felépült hegységek sorozatát.

A takaróredő vonulatának tagjai félkörben övezik a helybenmaradt (autochton) kristályos palatömegekből felépült hegységeket. Tömegeik mint ú. n. „tektonikai ablakok” helyezkednek el, lepusztulván róluk nagy területen az áttolt takaró. Első tag a *Pareng*. Nem nagyterületű, de tekintélyes magasságra kiemelt rög. 2530 m magas Mândra csúcsa környezetében a jégkor-

szak folyamán nagyterjedelmű csonthómezők alakultak ki, amelyekből tekintélyes jégárak nyomultak le a lejtőkön. Nem sokkal marad magasságban a Pareng mögött a terjedelmes *Retyezát*. Erősen kihengerelt és összehérselt üledékes köpenyének roncsait a Sebes patak vágja át, elválasztva a hegységet a Szárkö és a Godján takarórögétől, északon a Ruszka völgye és a Hátszegi medence a Ruszka havastól és a Kudzsiri havasoktól, keleten a magas fűtőértékű barnaszénben gazdag, harmadkori Petrozsényi medence és a Zsil völgye a Szurduk szorossal a Vulkántól és a Parengtól különíti el. Pleisztocénkori kiterjedt eljegesedés nyomait viselő, rengeteg erdővel és havasi legelőkkel borított, gyéren lakott, komor hegyvidék. Mintegy 15 jégkorszaki gleccsere lehetett, kárfülkéiben és glaciális teknővölgyeiben számos tengersizem csillog. Legmagasabb csúcsa a Pelaga 2511 m, a hegységnek nevet adó Retyezát csúcs 2484 m magas.

Déli szomszédságában húzódik az 1870 m magas, erdős *Vulkán hegység* kristályos palákból és másodkori üledékes kőzetekből álló keskeny röge az országhatáron, az Oláh Zsil jobbpartján.

A Vulkántól és a Retyezáttól nyugatra a takaróredő kristályos paláinak egyik csoportja helyezkedik el terjedelmes rögök alakjában és csak a Cserna és a Mehádia völgyén túl bukkan ismét napvilágra az autochton kristályos masszívum az Orsovai és az Almás hegységben. Az *Orsovai (v. Szörényi) hegységet* a Mehádia, a Cserna, a Duna és a Néra völgye fogja közre, az Almás hegység felé pedig szerkezeti vonal a határa. A Duna levágván a szerbiai Miocstakarórög mészkőplaninájának egy darabját, ezt az Orsovai hegységhez kapcsolta. Ebbe a karsztos mészkőbe vágta bele a folyó a gyönyörű Kazánszorost. A hegység legmagasabb pontja üledékes köpenyén van, a Svinecea (1226 m). Erdőborította tetői lakatlanok. Nyugaton a szelíd-

formájú, 800—900 m magas, erdőborította *Almás hegység* kristályos tömege csatlakozik hozzá.

Az Orsovai hegység és a Retyezát között a takaróredő elszakadt rögcsoportjának részei a Szárkő és a Godján (*v. Boldovén masszívum*) a Vaskapu hegységgel és a Damogled.

A Szárkő és a Godján 2196, ill. 2229 m magas, nagy-kiterjedésű kristályospala tönkhegység. A *Déli Kárpátokra* annyira jellegzetes felemelt tönkfelület ebben a hegységben maradt meg a legépebben, különösen az északkeleti részén. Ez az ú. n. Boresco felszín. Több, egymás felett lépcsősen elhelyezkedő ilyen felszín jelölhető ki a hegységben. A magas tetők gyenge jégkori eljegesedés nyomait mutatják. A hegység nyugati peremére rágyürt permi és másodkori rétegek üledékes köpenye hegységszerűen felmagasodik; ez a *Vaskapu hegység*, a 2192 m magas Vrfu Petri-vel. A masszívum északon a Ruszka és a Sztrigy völgyét összekötő, 700 m magas Vaskapu hágó környékére hanyatlik le, dél-nyugaton pedig a Temes-völgy széles harmadkori öblözetére, innen az 540 m magas Porta Orientalis hágó vezet át a Mehádia völgyébe. Ezen az úton halad a temesvár—orsovai vasútvonal is.

A *Damogled* erősen meggyürt ókori palákból, gnejszből és másodkori üledékes kőzetekből álló, részaránytalanul felépített, keskeny, féloldalas rög az országhatáron, a Cserna balpartján. Legmagasabb tetői 1000—1300 m körül vannak. Tájképileg szép Herkulesfürdő mögött az 1106 m magas, erdős Domogled.

D) A KELETMAGYARORSZÁGI SZIGET- HEGYSÉG.

Az Alföldet és az Erdélyi medencét egymástól elválasztó és a Maros völgyétől a Visó völgyéig tartó Keletmagyarországi Szigethegység, mint Erdély hegyvidéki nyugati rész tája korántsem az a tömör hegységfal, mint a Keleti Kárpátok és az Erdélyi havasok néhány szűk szorossal átréselt redőzete. Különböző magasságú, különböző multú és sorsú rögsorozat ez, a variszkuszi Magyar masszívum felszínén maradt pilléreinek csoportja; részei, az egyes rögek között a Magyar medence nagy egységét kihangsúlyozó széles átjárók, kapuvidékek nyílnak az Alföld felé. Keleti és északi részén, a Gyalui és a Radnai havasokban a kristályospala alaphegység van a felszínén magasra kiemelve, takaratlanul, a Gyalui havasokban széles tönkfelületek alakjában, a Radnai havasokban jégkorszaki glaciális erózióval összevagdaltan, merész formákkal; nyugati részében a Biharban, a Béli hegységben és a Királyerdőben a megsüllyedt kristályos masszívum alig bukkan felszínre a kiterjedt másodkori mészkőtakarók és a belőlük kivésődött karsztos táblák alól. Megint másfajta típust találunk a Hegyesben, a Drócsában és a szilágysági hegyvidéken. Alacsony, a Dráva—Száva közti szigethegységekhez hasonló kristályos rögek bukkannak a felszínre harmadkori rétegek közé beágyazottan; tetejükről már régen lekopott a másodkori üledékes takaró.

Különösen jelentős átalakuláson ment át a Szigethegység területe a Kárpátok kialakulásával kapcsolatban. A krétakori hegyképződés idején nemcsak déli pereme torlódott meg és alakultak ki a Béli és a Bihar hegység déli részében pikkelyek és takarók, hanem délkeleti peremére kárpáti típusú hegység is felgyűrődött, az Erdélyi Ércshegység. A miocénkori hegyképződés idején pedig erősen összetöredezett, darabjai különböző

szintekben helyezkedtek el. A törésvonalak mentén felszínre tört sok helyen a láva is különösen nagy területet foglalva el a Bihar északi részén a Vigyázó (Vlegyásza) dacittakarójával és az Erdélyi Ércshegység andezittömegeivel. A pliocénban megismétlődő gyengébb vulkánosság emlékét a két Detunata oszlopos elválású bazaltja őrzi.

Amióta az endogén erőhatások a domborzat durva vonásait kifaragták, a harmadkor óta a hegység csak kopott, pusztult. A térszín mai formakincse, eltekintve a Radnai havasok jégkorszaki formáitól, a leöblítés és a folyóvízi erózió működésének az eredménye. A különbségek a kőzetminőségekből adódnak. A kristályos palahátak és lejtők szelidségével szemben erős ellentétet mutatnak a keménykőzetű vulkáni takarók (dakogranit) mély völgyeikkel és a karsztosodó mészkőtáblák térbeli hidrográfiai rendszereikkel, karsztos jelenségeikkel.

A sorozat első tagja az *Erdélyi Ércshegység* a Maros, a Fehér Körös és az Aranyos völgye között. Nyugaton Körösbányától Brádon át a Marosig kijelölhető szerkezeti vonal a Hegyes-Drócsától választja el. A vonaltól keletre a térszín harmadkori vulkáni kőzetek borítják. Erdős, szelíd hegyvidék, hegyeinek belsejében a posztvulkáni hatásra keletkezett telérek Európa leggazdagabb aranyérceit rejtegetik Zalatna, Nagyág, Abrudbánya, Brád és Verespatak vidékén.

Körösbánya—Szászváros vonalától keletre a vulkáni kőzetek alól jurakori mészkőszirtekkel (Vulkán 1266 m, Csáklyakő 1233 m, Székelykő 1130 m) díszített krétakori homokkőredőzet bukkan a felszínre. A hegység felépítése változatos, ezért formái festőiek, különösen északi részén, ahol a hegységet az Aranyos a szép Borrévi szorossal, a Hesdát a Tordai hasadék, a Túr pedig a Túri hasadék mészkőszurdokával töri át. A Túri hasadékon túl a hegységet már elborítják az

Erdélyi medence harmadkori rétegei. Északon az Aranyos völgye a határ a Gyalui havasok felé. A folyó medenceszerűen kiszélesedő, festői völgyzuga a *Móc-föld*.

Az Erdélyi Ércshegység nyugati folytatásában a *Hegyes-Drócsa* féloldalasan kiemelt, erdőborította, 600—800 m magas kristályos tönkjét találjuk. Északi és nyugati peremére andezittufa települt. Az elég meredek lejtővidék a híres bortermelő aradi *Hegyalja*. A nyugaton töréssel végződő hegység egyik elszakadt darabján állanak Világos várának romjai. Déli részébe a Maros vágta be epigenetikus völgyét, leválasztva a hegység testéről a lippai várhegyet.

A *Gyalui havasok* igen erősen összegyűrt kristályos palákból álló, széles, tönkjellegű hegység az Aranyos völgymedencéjétől északra. Középső részét nagy gránit-tömzs foglalja el. A puha palákba a patakok terraszos, enyhelejtőjű völgyeket, a kemény gránitba keskeny, mély, meredekfalú szurdokokat vésnek. A csodálatosan egyenletes felszínű, 1200—1600 m átlagos magasságú hegység gazdag havasi legelőkben. Legmagasabb pontja, a Nagyhavas 1827 m. Északi részébe mélyen benyomul a kis, elzárt *Kalotaszegi medence*, az Erdélyi medence tartozéka.

A Gyalui havasok északnyugati részét és részben a Bihar szomszédos területeit is vastag harmadkori dacit-lávatakaró borítja. A kemény láva mindenfajta kőzetet eltakar; a takaróba a Jád, a Dragán és a Sebes mély, vad völgyeket vágta. Az erdőborította, népszegény hegység az 1839 m-es *Vigyázóban* (*Vlegyászában*) tetőz.

Az Erdélyi Ércshegység, a Gyalui havasok és a Belényesi medence a tulajdonképpeni *Bihar hegységet* fogják közre. Alapja erősen meggyűrt és letarolt kristályospalamasszívum, amelynek felszínére permii és másodkori üledékes rétegek, főként mészkő, hatalmas ta-

karója borul rá. Az áttolt takaró mészköve karsztos jelenségekben igen gazdag, de a formák még kevésbé tanulmányozottak. Kiemelkedik vadregényes szépségével a Meleg Szamos szurdoka számos barlanggal és a híres Oncsásza csontbarlanggal, a tetőkön rengeteg dolinával és víznyelővel. Legmagasabb kiemelkedése a Nagy Bihar (1849 m). Déli szomszédságban a széles Gajnatető (1486 m) színes oláh „leányvásáraitól” híres.

A harmadkori rétegekkel kitöltött, lösszel borított, tágas *Belényesi medence* a Bihartól az 1114 m magas *Béli hegységet* (Moma-kodru hegységet) választja el. Benne a megsüllyedt kristályospala alaphegységet igen erősen meggyűrt permii és triász kori üledékes kőzetek takarója fedi be. Délnyugaton tetemes andezittufafelhalmozódások is vannak. Karsztjelenségei közül híres a kalugyeri időszakos Izbuk karsztos forrás.

A Béli hegység nyugati előtere löszborította pannóniai rétegekből álló halomvidék, mely a Fekete Körös völgyén túl a Királyerdő felé is folytatódik. A *Királyerdő* 500—550 m magas, karsztos jelenségekben gazdag (Igréc barlang, Zichy cseppköves barlang, Révi szoros) mészkőfennsík. Korábban, még a vasútépítés előtt, a kocsit a Sebes Körös barátjai és révi szurdokát kikerülve felkapaszkodott a harmadkori rétegek felszínére és onnan ereszkedett le a folyó kiszélesedő völgyébe. Az út legmagasabb pontja a Királyhágó (582 m), amelytől nyugatra még dombvidéki és alföldi tájvonások az utas kísérői, rajta túl azonban már megjelennek a hegyvidéki szétszórt telepek, a kucsmatetejű oláh faházak, a közelben kéklenek a Vlegyásza ormai, tehát az erdélyi táj néhány jellegzetessége.

A Sebes Körös völgyétől a Radnai havasokig, a szatmári és szilágysági halom- és dombvidék területét harmadkori rétegek borítják el. Keleten eocén mészkőtáblák, oligocén üledékek, amelyeket az egyenlőtlen

emelkedés és az Alföld besüllyedése következtében fokozódott eróziós tevékenység szinte hegyvidékké alakított, nyugaton pedig Nagyvárad vidékéről az *Érmellék* lankáin át a Nagybányai medencéig löszborította, pannóniai homokos, agyagos üledékek széles mezeje. A „hepehupás, vén Szilágyság” ez, a Kraszna, a Szamos és a Berettyó széles völgymedencéjével; széles kapuvidék az Erdélyi medence felé, amolyan szerkezeti és alaktani „senki földje” Erdély és az Alföld között, átmeneti tájvonásokkal. Politikailag is fontos terület a független erdélyi fejedelemség korában, a Meszesi és a Szamos-kapu védelmi előtere, a hajdani Partium.

A harmadkori halomvidék az Alföld felé törésvonal mentén hanyatlik le. A törésvonal mentén buzognak fel Püspökfürdő és Félixfürdő gazdag melegforrásai.

A felárkolt harmadkori halom- és dombvidékből három erdőborította kristályos szigethegység emelkedik ki: a 758 m magas Réz, a 990 m magas Meszes és az 575 m magas, teljesen izolált Bükk hegység. A Meszesben eocén mészkőtakaró fekszik a kristályos palák tönkjén. A hegység a Szamos völgyéből törés mentén, meredeken emelkedik ki. A törésvonalat vulkánosság jelzi. A szabályos kúpalakú mojgrádi Várhegy mellett vannak a római Porolissum emlékei.

A Meszes folytatásában a kristályos palák előbukannak a Szamos völgyén túl is, a Szamos és a Lápos közti eocén és oligocén hátság nyugati és keleti peremén is, a Lápos kanyarulatában. Ezt a kis rögöt jelzik egyes térképek *Prelukai hegység* néven, magát a hátságot pedig az Erdélyi medence és a Kövári medence között *Ilosvai hegységnek* nevezik. 600—800 m magas, völgyekkel szabdalt tábla, sűrűn telehintve falvakkal, de a hátakon sok az erdő is. Az Ilosvai hegység északon a *Lápos medencére* lejt le. Ennek északkeleti peremén hegységszerűen felmagasodik a Tisza és a Szamos óharmadkori rétegekből felépített vízvázalástóhátsága. Ez a *Lápos*

hegység. A nyugodtan fekvő eocén és oligocén rétegek 1000 m-ig emelkednek. Rajtuk különálló vulkáni kúpok (Gutin, Priszlop, Ciblesz) ülnek és vezetnek át az Északkeleti Felvidék vulkanikus vonulata felé. Az Ilosvai és a Meszes hegység között a *Zsibói*, az Ilosvai, a Lápos, a Bükk hegység és a Gutin között a harmadkori, tágas *Kövári medence* helyezkedik el. A kettőt egymással a Szamos völgye a Cikói szorossal köti össze.

A Keletmagyarországi Szigethegység rögsorozatának utolsó, legészakkeletibb és legmagasabb tagja a *Radnai havasok*. Túlnyomóan kristályos pala és kristályos mészkő építi fel. Kelet-nyugati irányban elnyúló, éles, 2000 m-nél magasabb (Horthy-csúcs 2305 m, Ünökő 2280 m) vízválasztó gerince a jégkorszakban tekintélyesen eljegesedett. Nagy glaciális teknővölgyek (a szép Lála völgy), kárfülkék, tengerszemek, morénasáncok tanúskodnak hajdani gleccsereiről. Az alsóbb régiókat rengeteg erdők borítják.

E) ÁSVÁNYI KINCSEK, ÜDÜLŐ- ÉS GYÓGYHELYEK.

Erdély ásványi javakban és vendégvonzó üdülő- és gyógyhelyekben a Magyar föld minden tája között a leggazdagabb. Az Erdélyi medence miocénkori agyagrétegeinek csodálatos sóbősége közismert. Egyes pontokon (Szováta, Parajd, Sófalva) a kősó sziklák alakjában a felszínre bukkan. Több mint ötven község határában van, vagy volt sóbánya. A legnagyobbak a marosújvári és a désaknai üzemek. Sok helyen található sósforrás, sósvízű kút, sőt sóstó is, mint a szováti Medve tó, amelynek vize természetes hőakkumulátor, egyben kiváló gyógyfürdő is.

Kálisókutatások kapcsán tárták fel az Erdélyi me-

dence nagy kincsét, a földgázt 1909-ben Kissármáson. Az azóta megnyitott mezőségi gázkutak ontják a gázt. A városok gázellátására és ipari célokra távvezetékek is épültek.

A középkorban Magyarország Európa aranyországa volt az Erdélyi Ércshegység gazdag aranylelőhelyei miatt. A vulkanikus eredetű érctelérek aranyát már a rómaiak is bányászták. Termésaranyon kívül aranytartalmú piritet, ezüst- és ólomtartalmú galenitot, szfaleritet és kalkopiritet találnak és itteni ércből fedezték fel a tellurt is. Az évi aranytermelés átlag 5000 kg.

Csíkban a hegyek (Balánbánya) rézércet, a Királyerdő és a Bihar karsztjainak fosszilis „terra rossái” alumíniumércet (bauxitot) rejtegetnek. Szenet az Erdélyi havasokban a 44 km hosszú és 3—6 km széles zsilvölgyi szénteknő, Krassó-Szörényben pedig Resica, Stájerlakanina, Újbánya és Szákul szolgáltat. A zsilvölgyi harmadkori, 6—7000 kalóriás, jóminőségű barnaszén mennyiségét 470 millió tonnára becsülik. Resica és Stájerlakanina szene jurakori, Újbányáé és Szákulé karbonkori kőszén. Gyengébb minőségű barnaszén és lignit kisebb mennyiségben még több helyen található.

A szénelőfordulások közelében, a Ruszkahavasban és az ú. n. Bánsági kontaktvonulatban gazdag vasérctelepek (vaspát, limonit, kékérc, vörösvasérc, magnetit) vannak. A hunyadi vaskővonulat 40 km hosszú és 100—150 m széles, telérszerű telep.

Nagyváradtól északkeletre, Bodonos és Tataros között földiszuroktartalmú pontusi homokkő kerül napvilágra. Belőle évenként 20—25.000 q petroléumot és 40.000 q aszfaltot nyernek. Gipszet, építő- és útburkolókövet a medencében és a hegykeretben sokfelé bányásznak.

Hasznosítható vízierőben gazdag, nagyvesésű patakok és folyók a hegyvidékeken bőségben vannak.

Gazdag Erdély gyógy-, ásvány- és hévvizekben is.

Törésvonalak mentén felszínre törő hévforrások Püspökfürdön, Félixfürdön, Menyházán, Búziásfürdön és Herkulesfürdön (kénes, sós vizek) vannak. A temérek sósforráson és sósfürdön (Vizakna, Szováta, Korond, Parajd, Bázna, Kolozs) kívül szinte megszámlálhatatlan, különösen a Székelyföldön a szénsavas, vasas, kénes, sós ásványvízforrások, gyógyvizek száma. Ezek nagyrészt posztvulkáni működésnek köszönik létüket. A bodoki, zajzoni (szénsavas, alkalikus), bikszádi, kovásznai (Pokolsár), málnási (Siculia), oláhszentgyörgyi, hargitafürdői (szénsavas, konyhasós), bálványosi, borszéki, búziási, előpataki, árkosai, homoródi, korondi, tusnádi, zsögödi (szénsavas, vasas) vizek (ú. n. borvizek) a legismertebbek. Ismeretesek száraz széndioxid és kénhidrogén exhalációk is (Tusnád, Torjai Büdösbarlang).

Gyógyfürdői és gyógyvizei párosulva különösen a hegykeret csodálatosan szép környezetben elhelyezett vendég- és turistavonzó szép helyeivel, erdős, sziklás bérceivel, vadban (szarvas, őz, medve, farkas, hiúz, vadmacska, borz) gazdag, rengeteg erdeivel, turisztikai és vadászlehetőségeivel, magashegységi és szubalpin klimatikus üdülőhelyeivel Erdély mindenképen alkalmas, hogy a külföldre irányuló magyar idegenforgalom utasainak ezreit itthon tartsa és a hazai föld megismerésével a magyar föld szeretetében erősítse meg, de természeti szépségekben gazdag földje arra is predesztinálja, hogy a Balkán Svájca lehessen.

III.

AZ ÉGHAJLAT, A VÍZRAJZ ÉS A TERMÉSZE- TES NÖVÉNYTAKARÓ SZEREPE A TERMÉSZETI TÁJBAN

A földrajz tanítása szerint a Magyar medence területén három nagy európai éghajlati provincia, az atlanti óceáni, a déleurópai (mediterrán) és a keleteurópai (kontinentális) éghajlati sajátosságai fonódnak egységbe, olyan módon, hogy az ország területe földrajzi helyzetének megfelelően az atlanti kiegyensúlyozott klíma hatása nyugatról kelet felé csökken, ugyanakkor erősödnek a magyar éghajlat kontinentális (szélsőséges, belföldi) jellemvonásai. Érthető tehát, hogy Erdély éghajlatának kontinentális sajátosságai a legélesebbek és leghatározottabbak a Magyar medencében. Rövid éghajlati jellemképének megrajzolásakor jelentős kontinentalitásán kívül még azt is okvetlen figyelembe kell vennünk, hogy földje igen változatos domborzatú; közepe elzárt, száraz medence, amelybe a szelek minden irányból főnjelleggel (mint bukószelek) érkeznek, peremei pedig csapadékban gazdagabb, de zordéghajlatú közép- és magashegységek. A kontinentális jelleg legerősebben az Erdélyi medence és a Székelyföld elzárt, magas medencéinek éghajlatában érvényesül. A tél Erdélyben hidegebb, mint az Alföldön, a nyár viszont hűvösebb,

de a terület kontinentális jellegének megfelelően még mindig melegebb, mint az atlanti mérséklő hatásokat jobban érző két Felvidék hűvös nyara.

A tenger színére redukált évi közepes hőmérséklet $8-10^{\circ}\text{C}$., a valóságban ennél persze alacsonyabb, hiszen minden 100 m-nyi emelkedésre félfokos hőcsökkenés jut. A Keleti és a Déli Kárpátok, a Bihar hegység, a Gyalui és a Radnai havasok nagyon hűvös éghajlatú területek. A legmelegebb hónap tengerszintre redukált középhőmérséklete a $+20^{\circ}$ -ot nem éri el, a leghidegebbé (január) -3° körül van. Az évi közepes ingadozás tehát hasonló az Alföldéhez, sőt az Alduna mellékén még kisebb is ($22-23^{\circ}$, mediterrán hatás), keleten viszont magasabb (legmagasabb a Gyergyói medencében, 25.8°). Az évi abszolút ingadozás a nagyfokú kontinentalitásnak megfelelően az Alfölddel együtt az országban a legerősebb: $71-72^{\circ}$. A havi ingadozások menetének nincs olyan egységes jellege, mint az Alföldön. A márciusi maximum és a júniusi minimum még megvan, de az októberi maximumnak (vénasszonyok nyara) már nyoma vész. Kései fagy még júniusban, korai pedig már szeptemberben is lehet. A fagyos napok száma meghaladja a százat.

Elzárt mély medencék téli időjárásának gyakori jelensége a hőmérsékleti visszásság (inverzió). A medence a fenekét megülő hideg, súlyos levegő miatt hidegebb, mint a környező hegyvidék.

A csapadék mennyisége és térbeli eloszlása Erdély domborzatának hű tükrözője. Legszárazabb az Erdélyi medence belseje és a Csíki, Gyergyói zárt medence; legcsapadékosabbak a hegyvidékek, különösen az Erdélyi havasok. A csapadék évi átlagos mennyisége $600-1200$ mm. Az Erdélyi medencében, a Mezőségen $550-600$, Csíkban, Gyergyóban $600-700$, a Szilágyságban, a Brassói és a Háromszéki medencében $650-750-800$, a Keleti Kárpátokban, a Biharban $800-850$, a Hargitá-

ban, a Radnai havasokban 900, az Erdélyi havasokban 1000—1200 mm az évi csapadék. A legtöbb csapadékot a Szárkő és a Godján masszívum kapja, évi 1200—1400 mm-t.

A csapadék időbeli eloszlása kontinentális, belföldi jellegű. A koranyári (kontinentális) esőmaximum igen erőteljesen jelentkezik. Az évi csapadék 40%-a nyáron hull le, az októberi másodlagos maximum teljesen jelentéktelen.

Jellegzetes helyi szél a Kárpátokon átkelő és az Erdélyi medencébe nagy hevedéssel lecsapó, száraz, hideg keleti szél, a *nemere*.

Erdély peremi hegyvidékeinek kiterjedt kristályos tönkjei azok a felszínek, amelyeken még az Erdélyi medence kialakulása előtti harmadkori *hidrográfia* emlékei a mai napig megmaradtak elhagyott völgytorzók alakjában, de teljesen jelentéktelen tájbeli szereppel. A vízhálózat mai vonalai tudásunk jelenlegi állása szerint a középpliocén idők után, a harmadkor végén kezdtek kialakulni. Fejlődésükben, életnyilvánulásaikban ezek a folyóvizek a pliocén, pleisztocén és holocén idők folyamán hűségesen követték, másolták erozióbázisuknak, a Dunának szakaszjellegváltozásait. Így alakultak ki a jelenkori ártérrel, három pleisztocén és egy, vagy két pliocén terrasszal jellemzett erdélyi folyóvölgyek. Egész Erdély a Duna vízgyűjtőterületéhez tartozik és az a tény, hogy a legtöbb és legtekintélyesebb folyóvize a Kárpátmedence területén belül torkol a Tiszába és a Dunába, beszédes bizonyítéka, hogy Erdély a Magyar medence nagy vízrajzi egységébe tartozó peremtáj. A nagyobbak közül mindössze az Olt és néhány kisebb víz (Zsil, Bodza, Ojtoz, Tatros, Békás, Aranyos-Beszterce) hagyja el területét és ömlik a Dunába, vagy mellékfolyóiba a Kárpátmedence területén kívül.

Főfolyó az Alföld felé széles kaput nyitó Maros. Marosfőnél több forráspatakából ered. Alsószakaszjel-

leggel folyik át a Gyergyói medencén és Salamás alatt jut be vadregényesen szép salamás—dédai antecedens szorulatába. Benne a folyó szűk, de terraszos völgyben, felsőszakaszjelleggel rohan. Déda alatt kiérkezik az Erdélyi medencébe. Völgye kiszélesedik, jól fejlett közép- és ópleisztocén terraszkokkal szegett völgsíkján kanyarogva halad Szászvárosig. Szászváros feletti széles terraszezeje a *Kenyérmező*. Lippa után a völgy kitágul és a folyó kiérkezik alföldperemi törmelékűjára. Jobbról az Aranyos és az Ompoly, balról egész sereg folyó, köztük a Görgény, a Nyárád, a Küküllők, a Szebeni havasokból jövő Sebes, a Hátszegi medencét lecsapoló Sztrigy és a Cserna siet belé.

A Szamos egyik forrásfolyója a Nagy Szamos, a Radnai hágó alatt ered. Terraszos völgye Naszód alatt nyílik ki az Erdélyi medencébe. Bethlennél felveszi a Sajóval bővült Besztercét és Désnél egyesül a Kis Szamossal. Ennek két forrásfolyója, a Hideg Szamos a Gyalui havasokban, a Meleg Szamos a Biharban ered. Gyalu felett egyesülnek. Dés után a Szamos az Almás és az Egregy felvétele után belejut a Zsibói, majd a Cikói szoros után a Kővári medencébe. Felveszi a Gutinból jövő Lápost és Szinérváralja alatt kiérkezik az Alföldre. Mellékvize, a Kraszna, a Szilágyság vizeit szedi össze, úgyszintén a Körösbe siető Berettyó is. Mind a Maros, mind a Szamos futása legnagyobb részt kiegyensúlyozott, középszakaszjellegű.

A Vigyázó aljában eredő Sebes Körös lecsapolva a Kalotaszegi medencét, szép, szoros völgyben tör keresztül a Királyerdő és a Meszes, ill. a Réz hegység között. Révi epigenetikus szorulatán alul pannoniai halomvidékre érkezik. Tágas, terraszos völgyben folyik Nagyváradig. Felveszi a püspök- és félixfürdői melegforrások vizét levezető Pecét, amelynek völgyében (Rontó mellett) bőséges az édesvízi mészkőképződés és alsőszakaszjelleggel folyva építi az Alföld peremén tör-

melékkúpját. A Fekete Körös terraszos völgye a Belényesi medence vizeit gyűjti össze és Tenke táján éri el az Alföldet, a Fehér Körös a Gajnatető aljáról jön és harmadkori kismedencék egész sorozatát lecsapolva Bokszeg táján jut ki alföldperemi törmelékletjére.

A Szemenik aljából jövő Temes a Szárkő és a Godján nyugati lejtőjéről is kap patakokat. Lecsapolja a Karánsebes—Lugos közti hosszú, tektonikus medencét és felveszi a Ruszkát; a Bega a Ruszkahavas északi lejtőjének vizeit szedi össze.

A Krassó-Szörényi hegyvidéket feltáró Karas, Néra és a Cserna a Mehádiával a Dunába sietnek.

A Délerdélyi hegyvidéket a Balkán hegységtől a Duna felsőszakaszjellegű, szoros völgye választja el. Ez a szakasz a Nera torkolata és Turnu Severin között az *Alduna*. 150 km hosszú, csodálatosan szép folyószakasz; Ómoldovától Orsováig terjedő része a *Klisszura*. Itt következnek egymásután a Kozla, Dojke, Izlás, Tachtalia, Greben és Juc sellők. A völgy nagy déli kanyarulatában volt Magyarország legdélibb pontja a Háromtoronnyal (Trikule). A Miroč planinába bevágott völgyrészlet a keskeny, csendesvízű, de mély *Kazánszoros*. Az *Alduna* utolsó, nagyésésű szakasza a *Vaskapu*. Ezt elhagyva kanyarogva folyik a Duna a Havasalföldön.

Délkeleti Erdély főfolyója az Olt. A Gyergyói havasokban ered, a Maros forrásai közelében. Keresztül folyik a Felcsíki és az Alcsíki medencén. Tusnádnál terraszos völgye a Csomád és Kakukhegy között antecedens. A Baróti és Bodoki hegység közti tektonikus süllyedékben középszakaszjelleggel halad, felveszi a Háromszéki medencéből jövő Feketeügyet és a Barcság északi peremén kanyarogva északnyugati, majd északkeleti irányban folyik abban a tektonikus medencében, amelynek folytatása az Erdővidék. A medence északi végénél nyugatra fordul és a festői alsórákosi szorossal

töri át a Persányi hegységet, hogy kijusson az Erdélyi medencébe. A Fogarasi havasok előterében a Fogarasi lapály törmeléklejtője észak felé nyomja a folyót, amelynek a völgyét itt hatalmas terraszok kísérik. A völgy Felek alatt éles kanyarulattal délre fordul és a Vöröstoronyi szorosban elhagyja a Magyar medencét. A pliocén végén az Olt terraszai és elhagyott völgye tanúbizonysága szerint még a Maros mellékfolyója volt, azonban a pliocénban a Havasalföldről a Vöröstoronyi szoroson át hátravágódó Olt lefejezte a Felső Oltot, létrehozva a Magyar medence legnagyobb kapturáját. Ezen a szakaszán az Olt a Szebennel és a Códal bővülő Hortobágyot veszi fel.

A Petroszényi medence vizeit összegyűjtő Zsil a Szurduk szoroson át jut ki a Havasalföldre.

A folyók bővízők, de nem hajózhatók. Két árvízük van: a koratavaszi a hóolvadás idején és a koranyári a kontinentális esőzések alkalmával. Erdély belföldi jellegű éghajlatának megfelelően a nyári árvizek a hevesebbek és nagyobbak. Az árvizek lefutása gyors, mert a felszínen lévő kőzetfajták az Erdélyi medencében is, meg a hegyvidéken is túlnyomóan vízátnembocsátók.

Erdély állóvizei tavak és lápok. A tavak kicsinyek: keletkezésüket tekintve részben felsáncolt, részben pedig mélyített tavak. Két fő szintben helyezkednek el, az Erdélyi medencében és a jégkorszakban eljegesedett magashegységek sziklarégiójában.

Az Erdélyi medence északi részének, a Mezőségnek, többszáz kicsiny tava túlnyomórészt természetes eredetű. Az ember alakító tevékenysége (eldugás, mélyítés, halastó kultúra) leginkább csak a természetes adottságok kiaknázására szorítkozott. A tavak kialakulásában többféle tényező játszott szerepet. A suvadásos mezőségi agyaglejtők hepehupás felszínén a mélyedésekben gyakorta alakulnak tavak. De maguk a suvadások is annyira megszükhethetik a patak völgyet, hogy a patak

víze könnyen tóvá duzzad, vagy könnyű felduzzasztani. Abban meg a Mezőség tektonikája felelős, hogy egyes patak völgyekben gyakorta váltakoznak egymással kicsiny- és nagyésű szakaszok. A kicsinyesű patak szakasz trespő vizét könnyű tóvá duzzasztani. A jégkorszakban eljegesedett magashegységi sziklarégiók tavainak kicsiny medencéit a glaciális erózió mélyítette ki. A Radnai, Fogarasi, Szebeni havasok, a Retyezát, a Szárkő és a Godján, a Pareng tavai, tengersizemei tartoznak ebbe a csoportba. Vízük részint csonthóvájta kárfülkékben, részint a teknőalakú gleccsermedrek túlmélyített sziklamedencéiben gyűlt össze. A két szép Lála tó a Radnai havasokban, a Podragu és a Bulea tó a Fogarasi havasokban, a Kirsza tó a Parengben, a Retyezát számos tava közül a Zenoga és Pelaga tó az ismertebbek.

A szép Szent Anna tó és az elláposodott Mohos tó (Kokojszás) a Csomádon krátertavak, a természeti szépségekben gazdag Gyilkos tó vizét pedig 1838-ban hegyomlás duzzasztotta fel. Tőzeges síkláp a mocsaras medencealluviumokon és dagadóláp (sphagnumláp) a hegységekben sokfelé van.

A domborzat, klíma és vízrajz kölcsönhatásaként kialakult természetes növényzet földrajzi vizsgálata alapján két tény hangsúlyozódik ki: Erdély növényföldrajzi tekintetben is a Magyar medence tartozéka, de földje zártságának megfelelően jelentősek speciális sajátságai, elég nagyfokú növényzetének endemizmusa is. Tájunk a kárpáti flóratartomány területe a hegykeret és a Mezőség két flóravidékével, csak az Alduna melléke, amely növényföldrajzi tekintetben is „Porta orientalis”, tartozik a keletbalkáni flóratartományhoz. Flórájában a középeurópai flóraelemek 43%-kal, az alpesi fajok 10.7%-kal (növekvő kontinentalitás), a keletbalkáni fajok 10%-kal vannak képviselve. Egyéni jellegét az endemikus fajok nagy száma (arányuk — 7%

— az egész Kárpátmedencében itt a legmagasabb) is kiemeli.

Erdély vegetációjának (növénytakarójának) földrajzi képe kicsinyben az egész Magyar medence természetes növénytakarójának magassági övekbe tagolódo képét másolja. Az alacsonyabb, zárt, száraz Erdélyi medence, elsősorban a Mezőség természetes növénytakarója, akárcsak az Alföldé, az erdős steppe, a suvadások „koporsóin” árvalányhajas gyepekkel; a peremhegységeket tölgyesek, bükkösök és fenyvesek zárt erdei borítják. Az egyes övek alsó és felső határai Erdély erős kontinentalitásának megfelelően magasabban helyezkednek el, mint a Kárpátmedence nyugati részeiben. Az Erdélyi medence peremlein és a Keletmagyarországi Szigethegység alföldi előterében, a harmadkori dombságokon a *tölgyesek öve* széles sávban 850—950 m magasságig terjed. Gazdag aljnövényzetükben sok balkáni és endemikus cserje és dudvás növény található. Őshonos ebben az övben a közönséges orgona és esetleg a dió is.

A *bükkösöv* körül fogja a Bihart, a Gyalui havasokkal és az Érceshegységgel és az Erdélyi medencét. Felső határa 1300 m körül van. Igazi „sötéteredő”; aljnövényzetében jellemző északon a Jósika orgona, az endemikus hölgyalm és az erdélyi májvirág. A *lucfenyvesek* összefüggő övben koronázzák a Keleti Kárpátokat és az Erdélyi havasokat. Egykor még a Csiki és a Gyergyói medence felszínét is elborították. A lucosöv a Keleti Kárpátokban 1000—1500, az Erdélyi havasokban 1040—1680, a Bihar és a Gyalui havasok elszigetelt lucos erdősége 1090—1530 m magasságban helyezkedik el.

Az alhavasi bozótöv és az Északi Kárpátokban hiányzó törpecserjésöv a fenyvesövből szigetszerűen kiemelkedő foltokban jelentkezik 1540 m-től 2000, 2100 m-ig henyefenyővel, borókával, áfonyával, erdélyi ha-

vasszépével. A legfelső öv a havasi tetők gyepe, igen gazdag flórával, sok bennszülött növényvel.

Az Alduna vidékén át sok keleti és déli növény került be a Magyar medencébe, sok pedig a kapuvidék előtt torpant meg véglegesen. A bükkösöv itt száll le a legmélyebbre a Magyar medence területén. Az alsóbb régiókban délies fák és cserjék (keleti gyertyán, déli osterfa, törökmogyoró, ezüsthárs, magyaltölgy) tűnnek fel. A lejtőket orgona- és cserszömörcebozótok borítják; a mészkőplaninakon és sziklákön a bánzági feketefenyő csoportjai fokozzák a táj színhatásait.

IV.

AZ EMBERI MUNKA FÖLDRAJZI KÉPE.

A) A táj benépesedése és a kultúrtáj alakváltozásai.

A négy résztájból egységgé, peremtájjá forrott Erdélynek eddig megrajzolt természeti képe kulturális és történeti indítékok alapján, velük karöltve lévén hatékonyak a táj természeti tényezői, könnyű szerrel megmagyarozza Erdély emberföldrajzi képének valóban nagyfokú tarkaságát, sok tekintetben kiegyensúlyozatlanságát. Hogy a Magyar medencének éppen Erdély keleti és déli peremén a legnagyobb átlagos magasságú és legtömörebb a tájválasztó hegykerete, a Keletmagyarországi Szigethegységet ellenben széles kapuk darabolják, azzal a következménnyel járt, hogy a Magyar medence központi és nyugati tájait megülő magyarság az említett kapukon át hamar megjelent Erdély földjén is és a magyar munka Erdélyt is magyar kultúrtájjá alakította. De, hogy az Alföldtől elválasztó Szigethegység megszaggatott rögsorozata mögött kisországnyi terjedelmű egységes medence zárkózik hegykeretébe, eredményezte azt, hogy az itt gyökeret vert magyar élet sajátosan színeződött, zártságában több egyéni vonást öltött magára, mint az egymással széles felületen érintkező alföldi és dunántúli, kistápai és délvidéki magyar kultúrtáj. Hagyományörzőbb és zavartalanabb, de fejlő-

désében elmaradottabb is lett az erdélyi magyar kultúrtáj, mert az arccal nyugat felé forduló, nyugat felé nyitott Magyar medencébe a nyugateurópai hatások hullámai az ország nyugati tájaira gazdagabb áramlásban érkeztek, kelet felé, Erdély felé haladva azonban elgyengülten csaptak be; viszont, ami bejutott, az erdélyi táj arculatához alkalmazkodva tovább és jobban meg is maradt. És mostohábbak a természeti viszonyok is, mint a Királyhágón innen. A befektetett emberi munkával nincs olyan arányban az eredmény, a kultúrtáj gazdagodása, mint a Kisalföld és a Dunántúl, vagy akár az Alföld termékeny talajú lankáin és síkságain. Aztán nem is volt zavartalan a kultúrtáj fejlődése. Igaz, a 150 éves törökdülés itt nem hagyott olyan pusztító nyomokat, mint a Magyar királyság magtájain, az Alföldön és a Dunántúlon, sőt, amikor a nagyobbik haza halálos benuhltsága idején Erdély lesz a független magyar állameszme őrzője és hordozója, az erdélyi kultúrtáj képe nagyfokú gazdagodást mutat (Erdély aranykora); de a politikai tündöklést hanyatlás, a kultúrtáj gyarapodását is szegényedés, sőt pusztulás váltja fel. Mindezek hatása ma is benn tükröződik az erdélyi táj képében, amely igen jellegzetes színfoltjait köszönheti végül annak a ténynek is, hogy tájunk földjén három nemzet talált hazát, a magyar, a szász és a román, egymásétól különböző anyagi és szellemi műveltséggel, tehát egymástól különböző tájalakító készséggel is.

A Magyar medencének első, csontleletekkel is igazolt őslakója a neandervölgyi ősember volt még a pleisztocén korszak utolsó harmadában. Azóta ez a nagy medencerendszer állandóan lakott, de benne az élet nyugaton mindig gazdagabban buzgott, mint a keleti peremtájban. Erdélyben is hazát talált a csiszolatlan és csiszolt kőkorszak, a réz-, a bronz- és a vaskorszak embere és, bár az első búzaföldeket már a csiszolt kőkorszak embere kapálta fel, a bronzkor embere keres-

kedett, társadalmi osztályokra tagozódott, sár- és vályogházás falvakat épített; a vaskorszak trákja, majd a dák is bányákat nyitott, sáncárkokkal megerősített, kőházás falukba települt, földet művelt és juhászkodott, mégis egészben véve a természetes táj arculatán még keveset változtatott, vagy legalább is mai napig megmaradó vonásokat a táj képébe alig vésett.

A kultúrtáj erősebb ütemű fejlődésének kezdetét Erdélyben is, miként a Dunántúlon, a római hódítás és uralom jelenti. De Pannonia és Dácia romanizálódása között alapvető a különbség és ez a különbség földrajzi, tájrajzi kihatásaiban is megnyilvánult. A gazdag Pannoniánál mostohább természeti viszonyokat mutató Erdély (Dácia) romanizálódása, a táj római átkulturáltsága korántsem volt olyan nagyfokú, mint a Dunántúlon, mert Dáciában a római uralom csak feleannyi ideig tartott, mint Pannoniában. De nem lehetett a táj latinizálódása már csak azért sem olyan fokú, mint Pannoniáé, mert Dácia mindig megmaradt olyan provinciának, amelynek római megszállását elsősorban sztratégiai indokok és az Erdélyi Ércshegység nemesfémgazdagsága okozták és benne a latin élet olyan állandóságra, mint a Birodalommal széles arccal érintkező Pannoniában, sohasem rendezkedett be. Amikor a Kr. u. II. sz. elején a rómaiak a renitens dák népet kiirtották, vagy kitelepítették és helyükbe félig-meddig romanizált gyarmatosokat telepítettek be, lassan mégis megindult a kultúrtáj gazdagodása. Városok épültek (Apulum, Potaissa, Napoca, Porolissum, Sarmizegethusa), ezeket egymással épített utak kötötték össze, amelyeket a Hátszegi mendence kijárója felé haladó és a Porta Orientalison át vezető út kapcsolt bele a birodalom úthálózatába. Serényen folyt az arany- és ezüstabányászás, fejlődött a földművelés és állambiztonsági okokból limes keretezte a tartományt.

Am a római uralom hamar véget ért és a népvándor-

lások zavaraiiban elenyészik mindaz, amit a Római Birodalom épített. Erdély földjén egymást váltják a népek, de tartós uralmat egyik sem alapít, emléküket elmossa a tünékeny idő.

Erdély a népvándorlások zivatarai során a mentsvár szerepét játszotta. Sok nép verődött be ide; töredékeik meghúzódtak a természetes sziklavárban. Közülük a magyar honfoglalás idején a legszámosabban a laza bolgár uralom alatt élő szlávok voltak. Szakadozott, vékony rétegben, sávokban ülték meg az Erdélyi medence peremeit, a krassószörényi kismedencéket, a Brassói és a Háromszéki medencét; a Csíki és a Gyergyói medencébe azonban már alig jutott belőlük, a magashegységek és az Erdélyi medence közepe pedig néptelen volt.

A honfoglaló magyarság az Erdélyi medence erdős sztyepp területét a X. sz.-ban szállta meg a Maros és a Szamos völgyén, a Meszesi kapun, meg a Sebes Körös völgyén keresztül. A Keletmagyarországi Sziget-hegység erdős hegyvidékét birtokába vette, de belé nem települt. A terület megszállása fokozatosan haladt előre és a XII. sz. elejéig már a Hargita—Persányi hegység — Erdélyi havasok vonaláig kapott a táj magyar lakosságot és ez a magyarság a szilágysági dombvidék közvetítésével szélesen összefüggött az alföldi magyarsággal; de kapcsolatot teremtett a Maros terraszos völgye is.

A fokozatosan előnyomuló magyarság élén a kezdetben különböző népi kötelékekben élt, törökműveltségű elemekből összeforrott, de már korán elmagyarosodott, határvédő székelység haladt. A XII. és XIII. sz. folyamán átkelve a Hargitán ez az eredetileg lovasnomád nép megszállta a Székelyföld medencéit is. A gyérszámú szlávok részben a magyarságba olvadt bele, részint maradékait a később beköltöző oláhság szívta fel.

A nem is egyetlen helyről származó és nem egyszerre betelepedett szászok a XII. sz. és XIII. sz. fo-

lyamán találta meg hazáját Erdélynek azon a két területén, ahol ma is nagyobb, zártabb tömegekben él, a Királyföldön és Beszterce vidékén. Eredetileg magyar településterületek voltak ezek, főként a székelységé. Ez a magyarság kezdte meg erdőirtással, földműveléssel, vár- és templomépítő tevékenységgel azt a kultúrtáj-alakító munkát, amelynek az említett területen a szászok nem kezdeményezői, hanem csak folytatói voltak. A kiváltságos, zárt településtér és a termékeny talaj az új hazában a szászságot jóléthez segítette és ennek a következménye a kultúrtáj gazdagodására is kihatott, a királyi parancssal keletebbre szorított székelységnek pedig az erdős, zord kismedencék és hegyvonulatok mostoha természeti viszonyaival birkózva és hozzájuk alkalmazkodva változatos életformákat kellett fejlesztenie, hogy a szüztájat igájába törhesse. Ez a kemény harc virágoztatta ki ennek a nagyszerű népnek csodálatos tehetségeit. Ahol kellett, erdőt irtott, megtanulta a havasi pásztorkodást, a medencék fenekén és lejtőin földet művelt; megbarátkozott a hajdani lovasnomád nép az erdővel is, nemcsak házát, falvait építette fából (boronaház), hanem a megélhetésért vívott harc fűrőfaragó készségét is magas fokra fejlesztette. Ügyessége másféle kisiparnak is megvetette az alapját, amint hogy a gyarapodó, sokrétű élet, a különböző jellegű székelyföldi termelés, gazdálkodás a kibontakozó kereskedelemnek lett szülője. Így a székely élet hamarosan eljutott városok kifejlesztéséig. A székely falvak, medenceközpontok ipari és vásárhelyekké növekedtek és ennek megfelelően szervezkedtek.

De gazdagodott a kultúrtáj az Erdélyi medence belsőjében, nyugati és délnyugati peremterületein és a Szilágyságban is. Ez az eredetileg színmagyar terület a Szilágyságban ebben az időben a dunántúli halomvidékéhez hasonló kultúrképet mutatott. Sűrűn volt tele-szórva falvakkal, voltak főúri várai és szorgalmasan

terjedt a földművelés, szaporodott a szántóföld és csökkent az erdő, meghonosodott a szőlőművelés is. Benn, az Erdélyi medencében különösen a suvadásos lejtőjű Mezőség sóságagdombjain már nehezebb volt a magyarság élete. Sovány volt a talaj, sós a talajvíz és nehéz volt a csúszó lejtőket eke alá törni. Mégis a XV. sz. végéig ez a terület is magára öltötte a szívós munka eredményeként a gazdasági táj vonásait. A lejtőket terraszozással megfogták, a völgyekben halastavak százzal csillogtak, a patakokon malmok jártak, a hátaikon virágzott a marhatenyésztés.

Csak a medenceperemi magashegységek zárt bükkös- és fenyvesövére, a „fekete erdő”-re nem terjedt ki ez a tájalakító tevékenység. A székelység ugyan sokat elhódított a Hargita és a Keleti Kárpátok rengetegeiből, de az Erdélyi havasok, a Bihar, a Gyalui és a Radnai havasok zúgó rengetegeinek és kiterjedt havasmezőinek csendjét alig zavarta a magyar építőmunka zaja.

Az a nép, amely a magyar honfoglalás után századok multával beóvakodott ezekbe a szüzi rengetegekbe, kezében nem az eke szarvát szorította, fadöngető, erdőirtó fejszét sem markoltak ujjai, hanem éppen elkerülve a megművelt, sűrűn lakott és városokban gazdag medencéket és völgyeket, hegyipásztor életmódjának megfelelően a magas hegységek havasi legelőit és erdőtisztásait járta birkanyájaival. Az illir-trák származású, szláv elemekkel vegyült, nyelvében romanizált oláhság balkáni őshazájából észak felé, a Havasalföld és Moldova felé vándorolt. Innen kiinduló első rajai a XII. sz. vége felé jelennek meg Erdély területén. Szinte észrevétlenül lopakodtak, szívárogtak be az erdős hegyvidékek, mindmegannyi királyi és földesúri birtok területére, ahol az új adózókat szívesen látták. A XIV. és XV. sz. folyamán egyre szaporodó csoportokban ereszkednek le magas hegységeikből, az Erdélyi havasokból,

a Biharból és a Radnai havasokból az alacsonyabb földművelő tájakra is. Földműves jobbágyokként, igénytelen olcsó tömegmunkaerőként telepítik le rajaikat a magyar földműves falvakba, azok mellé, sokszor azok helyére.

Ámde Erdély harmadik népcsoportja, a románság távol állott akkor még és később is attól, hogy a kulturtáj gazdagodásának előmozdítója, gyarapítója lett volna. Erdély földje az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak alatt a románság aktív részvétele nélkül fejlődött sokrétű, mozgalmas életű európai gazdasági tájjá.

A korábbiakban néhány szóval már jellemzett fejlődés egészen a XVII. sz.-ig töretlen vonalat mutat. Nemcsak a szántóföldek terjeszkednek mindinkább a pusztamezők és erdők rovására, de színesedik is, változatosabbá is lesz a földművelés. Szaporodnak a falvak; bányák nyílnak és kibontakozásnak indul a városi élet is. Újra sarjad a római romokon és nyomokon, várak és ezek védelme alatt kereskedelmi és ipari telephelyek alakulnak, amelyek városiasodásnak indulnak.

A városfejlesztés első nagyobbarányú lendülete Erdélyben az Anjouk korához kapcsolódik, kiváltója és továbbfejlesztője pedig a nagyarányú külkereskedelem, az ország gazdasági jóléte és politikai virágzása, nagyhatalmi állása. Kelet és nyugat kereskedelmének Magyarország a közvetítője és ez a kereskedelem a Havasalföld, Moldova és Keleteurópa felé Erdélyen át áramlott. Az erre felé vezető hágók és szorosok kapuvárosai: Beszterce, Nagyszeben, Brassó és a forgalom elosztói: Kolozsvár, Dés, Torda, Gyulafehérvár virágzó városi élet színhelyei. Számukat a székelyek és szászok városai szaporítják. És a kulturtáj képe tovább színesedik a XV. sz. folyamán is, sőt Mohács után is. Igaz, hogy a kulturtáj színesedése, gazdagodása nem mindig zavartalan. Keletről és délről gyakorta támadnak portyázó, kóborló lovasnomádok, kunok, besenyők, tatárok, de ellenük az erdélyi magyarság hathatós védelmet talál

a kárpáti szorosok kapuit őrző lovagvárakban és a városok zömöktornyú templomerődeiben. Az erdélyi várak és templomerődök sokasága, különösen tájunk délkeleti részében, az erdélyi kulturtájnak semmiképen el nem hanyagolható, érdekes vonása.

A Mohács utáni idő a független erdélyi fejedelemség kora. Erdély ország az országban. A politikai különállás, a fejedelmi udvar fénye és gazdagsága a táj arculatán is érezteti hatását. Különösen a városok képe gazdagodik. A XV. sz. késői gótstílusú magyar és szász városai a XVI. sz.-ban renaissance elemekkel gazdagodnak és a nyugalom éveiben gyarapodnak, színesednek a falvak, a mezők is. A fejlődés a XVII. sz. első felében éri el tetőfokát, hogy az „aranykor” után annál mélyrehatóbb, pusztítóbb zuhanás következzen be. A független Erdély összeroppan a nem reá méretezett felelősség és teher súlya alatt, földje csatamezővé válik. Pusztító hadjáratok söpörnek végig az országon, irtva, rombolva századok munkáját, falvakat, városokat pusztítva és vérét veszik a medence magyarságának. A kiirtott magyarságú, elpusztult területekre pedig bőven áramlik az új honfoglaló, a kifogyhatatlan népi tartalékokkal rendelkező, a magyarságra nehéz időket töretlenül népi erőben átélte románság.

A háborúk és a népcseré következménye a kulturtáj képének nagyfokú szegényedése. A hegyipásztor oláhság számára merőben idegen a földműves kultúra és a városi élet. Szegényes halmazfalvaik ülik meg a lejtőket, a suvadásos lejtők elpusztult terraszainak helyét ismét suvadások szántják, lecsapolt és beiszapolódott halastavak mocsarakká, a szántóföldek szegényes legelőkke változtak, a gabonaföldeket, gyümölcsösöket és szőlőskerteket pedig extenzív kukoricatermelés foglalta el.

És nehéz a sorsa Erdélynek a XVIII. sz.-ban is. A bécsi gyarmatosító politika hatása itt még talán súlyo-

sabb, mint az Alföld és Dunántúl területén, mert távolabb is van nyugattól és mert magától az anyaországtól is vámhatár választja el.

A XIX. sz.-ban az új idők vívmányai, ha kissé megkésve, de Erdélybe is eljutnak. Okszerűbb lesz a földművelés, meghonosodik az üzemterves erdőgazdálkodás, fejlődik állattenyésztése, új bányák nyílnak, lábrakap a gyáripar, csinosodnak és gyarapodnak a városok, vasutak és közutak épülnek. De a fejlődés üteme még az unió kimondása után is lassúbb, mint az anyaországban tájunknak a művelt nyugattól mért nagyobb távolsága és zártsága, mostohább természeti viszonyai és nem utolsó sorban népessége tekintélyes részének igénytelensége, szegénysége és kulturátlansága miatt.

B) Földművelés, erdőgazdálkodás és állattenyésztés.

A gazdaságföldrajz tanítása szerint Erdély mezőgazdasági termelvényekben nem önellátó és nem feleslegekkel rendelkező táj, mint az Alföld, a Kisalföld, vagy a Dunántúl, hanem kenyérmaghiányban szenvedvén, ellenben kiterjedt erdőségek birtokában, erősen rá van gazdaságilag nyugati szomszédságára utalva, tehát ebben a tekintetben is osztozik a másik két hegyvidéki peremtáj, a Felvidékek helyzetében. Magasabb fekvése, felárkolt térszíne, nagyterületű, erdős peremi hegykerete, a nyugatibb országrészekénél zordabb és kiegyensúlyozatlanabb éghajlata és mindezek kölcsönhatásaként kialakult soványabb talajtakarója egyaránt indokolják mezőgazdasági termelésének szegényesebb voltát, elégtelenségét. Barna mezőségi és szelidhumuszú erdei talajok területének csak kisebb felét borítják el magas hegyvidékeinek nyershumuszú, szürke erdei talajjaival és a mészkőfelszínek rendzináival szemben és aránylag nagyterületű a terméketlen sziklarégió is. Ilyen körülmények között könnyen érthető, hogy területének

40%-át (33.1 ezer km²-t) borítja erdő, csak 27% (22.4 ezer km²) a szántóföld, 14% (11.1 ezer km²) a legelő, 13% (10.3 ezer km²) a rét, másfélezer km² a kert és 0.2 ezer km² a szőlő részesedése. Az egész országban Erdélyben és az Északkeleti Felvidéken van a legtöbb erdő, a szántóföld részesedésének aránya kb. akkora, mint a Dráva—Száva közén, a rét és a legelő aránya pedig az Északkeleti Felvidékhez teszi hasonlóná tájunkat.

A területének műveléságak szerinti megoszlását mutató abszolút számokat vizsgálva feltűnik erdőségeinek hatalmas (33.000 km²) kiterjedése. Az ország fenyves-erdőállományának több mint kétharmada Erdélyben van, bükkösei pedig közel akkora területet borítanak be, mint a Kisalföld területének kétszerese. Sajnos a kiterjedt erdőterületeken az erdőgazdálkodás hosszú időn át rablógazdálkodás, inkább kitermelés, mint termelés volt, az üzemterves erdőgazdálkodásnak csak az állami és a nagybirtokokon volt tere. Magyarország tűzifa-, szerszámfa- és épületfaellátásában az Északkeleti Felvidékkel együtt Erdélyé volt a vezetőszerp, de a belföldi szükséglet fedezésén kívül bőven jutott fájából kivitelre is és alapja lett jelentős papír- és vegyiparnak is.

Mezőgazdasági főtermény a kukorica; a szántóföldek 27%-át foglalja el. Az eléggé melegnyarú Erdélyi medencében jól díszlik, mégis nagyarányú elterjedésének, erőszakolásának olyan területeken is, ahol már nagyon gyengén fizet (Erdélyi havasok völgyei, Beszterce-Naszód), az a főoka, hogy ez a gabonaféleség a románság főtápláléka. Utána a búza következik. Búzával Erdély szántóföldjeinek 18%-a volt bevetve. Különösen magas (30—40%) a területi aránya a Szilágyságban (mezőgazdasági tekintetben ez mindenképen Erdély legértékesebb területe) és az Erdélyi medence déli és keleti részében. Termelik a Barcaságban is (termésátlagai itt a legmagasabbak, mert a művelése a legbelter-

jesebb), Háromszékben is, de Csíkban és Gyergyóban nagyon kevés van belőle.

Zabbal és babbal Erdély szántóföldjeinek egyenkint 12—12%-a, árpával 5%-a, lóherével, csalamádéval, bükkönnyel, rozssal, burgonyával, répával egyenkint 2—3%-a volt bevetve, a többi terményre még kevesebb terület jutott. A zabot, árpát, rozst, burgonyát leginkább a zárt medencékben (Gyergyói, Csíki, Háromszéki, Brassói, Hátszegi medence) termelik, de jutott belőlük a szászok földjére is, amint hogy általában is, termésátlagokat tekintve is a magyarok és szászok földműveskultúrája magasan a románságé felett áll. Babban Krassó-Szörény és a Barcaság, lencsében Háromszék vezet. Takarmánynövényeket sokféle termelnek, de területarányuk kicsi.

A termésátlagok általában gyengék; búzából a legalacsonyabbak az egész Kárpátmedencében, de rozsból, árpából, kukoricából, répából is a leggyengébbek közé tartoznak. Ebben az elmaradottabb, primitívebb földműveskultúrának éppen úgy szerepe van, mint a mostoha természeti viszonyoknak.

A gyümölcsstermelés leginkább a Szilágyságban (alma, körte, dió, szilva, cseresznye) és a Maros, Nyárad meg a Küküllők völgyében van elterjedve. Ez a két terület, meg az alföldperemi hegylejtők (aradi Hegyalja, Érmellék, Versec környéke) szüretelik a legtöbb és legjobb minőségű borokat is.

Erdély földjéből több mint 21.000 km²-t foglal el a legelők és a rétek területe. Pusztán a nyers számadatból nagyarányú és fejlett állattenyésztésre lehetne következtetnünk, istállózásra és havasira egyaránt, az aránylag gyenge takarmánytermelés azonban arra figyelmeztet, hogy az állattenyésztés erősen külterjes vonásokat fog mutatni. A külterjesség azonban az erdélyi állattenyésztésnek nem egyetemleges és általános belyege. A magyarság, székelység és a szászság állatte-

nyésztésének feltétlen felsőbbrendűségével, fejlettebb voltával szöges ellentétben áll a medencelakó románság állattenyésztése is, de különösen az igen primitív viszonyok között élő oláh hegyipásztor havasi birkatenyésztése.

Havasi és erdőirtásos hegyi legelőkben a Magyar medence minden tája között Erdély a leggazdagabb. Különösen nagy kiterjedésűek ezek az Erdélyi havasok 1600—2000 m magas, széles kristályos tönkfelületein, a Fogarasi és Szebeni havasokban, a Parengon, a Retezatban, a Szárkő és a Godján tönkjein, a Kudzsiri havasokban, de bőven jut belőlük a Biharnak, a Gyalui havasoknak, a Radnai havasoknak és a Keleti Kárpátok kristályos vonulatának, sőt a Kelemen havasoknak és a Hargitának is. Mindezek a területek a Keleti Kárpátok kivételével a kezdetleges oláh havasi birkapásztorkodás területei.

A rétek szalagjai az Erdélyi medencében is, de a hegyvidékeken is a völgyek fenekén, az ártéri terraszonon kigyóznak, részben azonban felkapaszkodnak a hegyek lejtőire is. Szénájuk a télire istállóba kerülő állat tápláléka. A nyarat az állatok nemcsak a hegysekben töltik a havasi legelőkön, hanem az Erdélyi medencében is kinn legelnek és csak télire jutnak fedél alá. Az erdélyi havasok birkanyájai ellenben, amíg a kormányzat a kóborló, költözködő oláh hegyipásztorkodást meg nem rendszabályozta, még télen sem kerültek fedél alá, hanem a havazástól mind lejjebb szorítva vonultak a hegységekből alacsonyabb vidékekre, az Erdélyi havasokból a Havasalföldre, Dobrudzsába és a Duna deltavidékére, ahol télen is lehetett legeltetni (transhumance, költözködő pásztorkodás).

Tenyésztett nagyállatok a szarvasmarha, (bivaly), ló, juh, sertés és a kecske. A területhez viszonyított szarvasmarhasűrűség az országos átlag körül jár, ha ellenben az állományt a lakosság számával vetjük

össze, Erdély a magyar tájak sorában mindjárt a Dunántúl után következik. Főként a fehérszürke magyar szarvasmarhát tenyésztik, mert az kitűnő igavonó, de sokfelé tenyésztik a magyarral keresztezett tarka fajtákat is. Az Erdélyi medence és a Székelyföld déli felének jellegzetes tejelő és igavonó állata a bivaly. Csíkban már alig van belőle. Helyébe, mint igavonó, az általában kistermetű ló lép. A loállomány sűrűsége a magyarság és szászág által lakott területeken közepes, az oláh-ság területein alacsony. Sűrűségben is, az állomány abszolút számában is minden magyar tájat messze megelőz Erdély juhtenyésztése. Különösen jellemző a Kelet-magyarországi Szigethegységben, az Erdélyi medence nyugati és északi részében és az Erdélyi havasokban. A románság juhtenyésztése és a kóborló juhnyájak között elvegyülő kecskecsapatok tartása, a birkapásztorkodó román lakosság ételmezését szolgáló nagyarányú kukoricatermelés még a magasfekvésű, keskeny völgyek terraszain és lejtőin is az erdélyi mezőgazdasági tájnak jellegzetes balkáni vonása.

A sertésállománynak mind a területhez, mind pedig a lakosság számához viszonyított sűrűsége alacsony. A lakosság igénytelenségének és a kukorica néptáplálékul való felhasználásának egyaránt szerepe van ebben. Így aztán nem csoda, ha sertésből legtöbbit a magyarok, szászok és részben a székelyek földjén tenyésztenek, de tekintélyes a számuk a termékeny Szilágyságban is, ahol jellegzetes helyenkint a méhészet és selyemhernyótenyésztés is és Krassó-Szörényben is. A baromfitenyésztés mindenfelé megtalálható, de sem a tenyésztés módjában, sem produktívitasában nem versenyezhet a Dunántúléval, a Kisalföldével, sőt az Alföldével sem.

Az eddigiekben megadott szűkszavú vázlat is eléggé igazolja, hogy a földművelés, az állattenyésztés és az erdőgazdálkodás tájképi vonásai Erdély földjén tarka változatosságot mutatnak. A felvázolható képen átütnek

a tájat alkotó négy földtörténeti és alaktani rész táj vonásai. A Keleti Kárpátok fenyveserdős hegyvonulatai és a közüük zárt, magasfekvésű medencék elsősorban az erdőgazdálkodás, másodsorban a mostoha viszonyokkal küzködő földművelés (zab-, burgonya-, árpa- és rozstermelés) és havasi állattenyésztés (szarvasmarha) területe. Más már a jellege az Erdélyi havasoknak, mint őstermelő tájnak. Szélesesek és magasak itt a hegytöncök, sok a havasi legelő; több, mint a Keleti Kárpátokban, de kevesebb a fenyves, mint amott és nincsenek tágas medencék sem a hegytömegek között, csak keskeny völgyek. A havasi birkapásztorkodás ad itt jelleget a tájnak s csak másodsorban az erdőgazdálkodás, a földművelés pedig hamar megszűnik a magas völgyekben, csak a Krassó-Szörényi hegyvidék medencéiben mutat gazdagabb színfoltokat (kukorica-, búza-, rozs-, gyümölcs- és takarmánytermelés). A Keletmagyarországi Szigethegység, mint őstermelő táj, déli részében (a Biharban és a Gyalui havasokban, de még a Radnai havasokban is) az Erdélyi havasokkal mutat sok rokon vonást. Itt is sok a havasi legelő, amelyeken itt is az igénytelen román birkapásztor jár nyájaival, sok az erdő, de kevesebb a fenyves, mint a bükkös, akárcsak az Erdélyi havasokban és jelentéktelen kiterjedésűek, bár 1000 m-ig is felkapaszkodnak, a szántóföldek (bab, rozs, zab, burgonya, kukorica) szalagjai.

A Radnai havasok és a Királyerdő közén a Nagyváradtól a Gutinig húzódó és néhány kristályos röghegységgel megszagatott harmadkori halom- és dombvidéken a leggazdagabb és legszínesebb a mezőgazdasági táj arculata. Az Alföld felé szelíden leereszkedő löszös lejtők, a széles folyóvölgyek és tágas medencék felszínét szinte alföldies méreteken borítják a napraforgó-, dohány- és takarmányföldekkel tarkított kukorica- és búzatáblák. Sok a bab-, rozs- és árpavetés is, a falvak pedig gyümölcsösök lombjaiba burkolóznak;

erdő csak a magasabb hátakon és a szigethegységekben van, de állományuk már tölgy és csak másodsorban bükk; van ellenben sok kert és jelentős a szőlő- és bortelemelés. A termelés tehát elég magas színvonalú és változatos.

Az Erdélyi medencét nemcsak szerkezeti és alaktani tulajdonságai, hanem őstermelésének tájvonásai is erőteljesen elkülönítik környezetétől. Túlnyomóan mezőgazdasági jellegű táj ez, erdőgazdálkodása jelentéktelen. Legszegényebb a fátlan, szárazéghajlatú, suvadásos Mezőség, a medence északi fele; itt a szántóföld is kevés (kukorica-, bab-, búzatermelés), annál több a satnya legelő. Dél felé a táj képe fokozatosan gazdagodik. A széles völgyek fenekét kukoricatáblák szalagozzák, a lejtőkön és hátakon búza, burgonya terem. Kevesebb a legelő, de több a kert és a szőlő (a Küküllők és a Maros völgyében) és növekednek a hátságok tölgyes és bükkös erdőfoltjai is. Ezek a gazdagabb őstermelői tájvonások behatolnak az erdélyi medencéhez délkeleten kapcsolódó Brassói és Háromszéki tágas medencébe is. Különösen színes a táj a búzát, babot, árpát, zabot bőven termelő, magas termésátlagokat produkáló, igen belterjesen művelt Barcaságban.

C) A bányászat, ipar, kereskedelem és közlekedés tájrajzi vonásai.

Volt már szó arról, hogy bányatermékekben Erdély a Magyar föld leggazdagabb tája. Persze ez a gazdagság viszonylagos. Az erdélyi szén és vasérc, a két fő nehézipartelepítő nyersanyag erdélyi készletei nem vetekedhetnek a nyugateurópai készletekkel, tehát iparfejlesztő hatásuk és így tájbeli szerepük sem mérhető azokéval. Azonban az ásványi nyersanyagokban szegény Magyar Medencében igen nagy a jelentőségük. Legnagyobb tájformáló hatása a krassószörényi szén-

nek és vasércnek, a hunyadi vasércnek és a zsilvölgyi szénnek van. A bányauzemek építményei, műszaki berendezései, hivatali építmények és bányászlakások, karöltve a szén és vasérc együttes előfordulása által kifejlődött nagyiparral itt valóban jelleget adnak a tájnak. Velük együtt az ősi nemesércbányászás telephelyei, a csendesebb Verespatak, Abrudbánya és Zalatna és az élénkebb Brád annál inkább jelentős színfoltjai az erdélyi kulturtájnak, mert építményeik az egész országban még leginkább ősi, természetestáj jellegű erdős, lakatlan hegyvidékek közé ágyazódtak be. A kisebb munkáslétszámmal dolgozó sóbányáknak, még a nagyobbaknak, mint a marosújvárinak és a désaknainak is, még ha a bányauzemmél vegyipar is kapcsolatos, tájbeli jelentőségük kisebb a vasérc- és szénbányászás telephelyeinél. Kőbányák sokfelé szagatják és teszik sebhelyessé az erdős hegylejtőket.

Erdély nagyipara még nincs olyan fejlett, hogy a gyáripár üzemhelyei karakterizálni tudnának terjedesebb tájrészleteket. Bizonyosfajta nyersanyagok hiányán kívül felelős ebben tájunknak csak a XIX. sz. utolsó harmadában megindult gyári iparosodása és Nyugateurópától való tetemes távolsága, sőt még a lakosság nagy tömegeinek nagyfokú igénytelensége is.

Az erdélyi gyáripárnak sokkal kevesebb a történeti kapcsolata a kisiparral és a háziiparral, mint pl. az északnyugati Felvidéken; innen van, hogy kiegyensúlyozatlanabb is, vonásai is újabbak, mint az északi Kárpátok területén; ellenben a házi és kisipárnak már sok a hasonlósága a felvidékivel. Mindkettőnek egy az alapja: a földművelésre kevésbé alkalmas hegyvidéki peremtájak népessége megélhetése biztosítása céljából részben önellátásra, részben cserére és eladásra dolgozó kis- és házi-iparokat fejleszt. Kulturtájbeli jelentősége mindkettőnek, sőt a hozzájuk csatlakozó vándoripárnak is kicsiny, de tájunk iparáról szóló beszámolóink

hiányos lenne, ha legalább csak említést sem tennénk a székely háziszóttos- és nemezkesztésről, himzésről és varottasokról, agyagiparról, fafaragásról és faiparról, az oláhok dézsakészítéséről, faszénégetéséről, mészégetéséről, tejtermékek feldolgozásáról, a szászok vászon- és gyapjuszövéséről és posztókészítéséről.

Az élelmiszeripar nyersanyagaiban nem önellátó Erdély élelmiszeripara az ország nyugatibb fekvésű, gazdagabb tájainak élelmiszeriparával alig versenyezhet. Áll ez elsősorban a malomiparra. Közepes nagyságú gyári üzemei a Szilágyságban, az Erdélyi medencében szóródnak szét, a városokban. Nagyjából ugyan ezen a területen találjuk a kicsiny teljesítőképességű szeszgyárakat is. A cukorrépatermelés Erdélyben jelentéktelen. A termelt répát Brassó, Botfalva és Marosvásárhely gyárai dolgozzák fel. Kisebb tésztaárugyárak és sörgyárak a nagyobb városokban (Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó, Nagyszeben), dohánygyárak Kolozsvárott és Sepsiszentgyörgyön dolgoznak.

Mindezeknél jelentősebb, üzemei számosabbak és nagyobbak a részben kisipari multra és hagyományokra is visszatekintő erdélyi textilgyártásnak. A gyárak a szamosújvári és a lugosi kivételével leginkább tájunk délkeleti részében helyezkedtek el, a gyapjúiparé, a len- és a kenderfeldolgozóiparé Brassóban, Nagyszebenben, Medgyesen, Segesvárott, Nagydisznódon, Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden, az idegenből hozott nyersanyagot feldolgozó pamutiparé Kolozsvárott, Segesvárott és Szászsebesen. A bőrgyárakból Dél-Erdély területére jut a legtöbb, kivétel és egyben a legjelentősebb bőripari gyárüzem Kolozsvárott található.

A peremhegységek erdőségei a durvább faipart (fűrésztelepek) a fenyvesövben, vagy a fenyvesöv közelében rögzítették, a hegységeket szabdaló völgyek mentén. Különösen sok ipartelep sorakozik a Nagy Szamos, a Beszterce és a Felső Maros völgyében, de bőven jut

belőlük a Háromszéki medence keleti peremére és a Brassói medence peremvidékére is. A Radnai havasoktól Zágonig sorakozó faipari telepek egész Erdély faiparának 70%-át jelentik. Kívülük még az Erdélyi havasok, a Bihar és a Gyalui havasok erdei sűrítik a fűrésztelepeket. A néhány bútór- és asztalosárugyár a városokba húzódott. Papírgyár kevés van (Borgóprund, Zernest, Péterfalva), ezek is a fenyvesöv közelében.

A vegyiipar üzemeinek elhelyezkedésében sok tényező rögzítő hatása mutatható ki. Mezőtelegd aszfalt-, kátrány- és ásványolajipara Tataros és Bodonos földszurokban gazdag homokköve szomszédságába, Egeres gipszgyártása az egeresi barnaszén mellé telepedett. Brassó és Orsova kőolajfinomító ipara ott van, ahol a romániai petroleum beérkezik az ország területére. Marosújvár vegyiipara a kősóra, Dicsőszentmártoné a földgázra támaszkodik. A belterjesen művelt Barcaság műtrágyaszükségletét a brassói műtrágyagyár elégíti ki és ugyancsak a nagyarányú fogyasztás telepített a négy legnépesebb erdélyi városba (Kolozsvárra, Brassóba, Nagyszebenbe, Marosvásárhelyre) szappangyárakat és Kolozsvárra gyufagyárat is.

Téglagyárak szétszórtan a fában és kőben szegény Erdélyi medencében, a Barcaságban és Háromszékben helyezkednek el. Torda nagyarányú cementgyártását és Medgyes üvegiparát a mezőségi földgázkinccs hívta életre. Különben az üveggyártást az alkalmas nyersanyag, a kvarchomok rögzíti; ezért vannak Feketeerdő, Bél, Tamásd, Felek, Sepsibükszád gyárai jelentéktelen, a forgalomtól távoleső, de alkalmas nyersanyagban gazdag helyeken. Tordán kívül még jelentős Brassó cementgyártása és Kolozsvár porcellánipara is.

Szén és vasérc együttes, vagy legalább is közeli előfordulása hívta életre a jelentős erdélyi nehézipart Krassó-Szörényben és Hunyadban. A Ruszkahavas lábánál Nadrág, Gavosdia, Nándorhegy, Pusztakalán.

Vajdahunyad és távolabb keleten Kudzsir vasgyárai sorakoznak (köztük legnagyobb a vajdahunyadi), a bánsági kontaktvonulat vasérce és az aninai szén pedig a Berzava völgyében, Resicabányán rögzítette az ország egyik legnagyobb vasipari üzemét. Itt nemcsak vaskohászat és vas- meg acélgyártás folyik, de jelentős a gépipar is. De találunk gépipart Brassóban, Kolozsvárott, Medgyesen, Nagyszebenben, Marosvásárhelyen és Tordán is, tehát a népesebb városokban.

Összegezve iparföldrajzi megállapításainkat, ki mondhatjuk, hogy igazi iparvidékekről, tehát olyan területekről, amelyeken a gyáripar jelleget ad a kultúr tájnak, alig beszélhetünk Erdélyben; inkább csak olyan sávokról, amelyek ritkábban, sűrűbben elszórt iparte-lepeikkel érintkeznek egymással, egybeolvadnak (vasipar Resicától Kudzsirig; ehhez csatlakozik a délerdélyi textilipar, amely megint a Keleti Kárpátok faipari sáv-jával érintkezik, ez viszont nyugat felé talál kapcsola-tot az Erdélyi medence és a Szilágyság élelmiszer- és malomiparának szétszórt telepeivel). A nagyipari üze-meket inkább a népes, forgalmas városok tömörítik (Brassó, Kolozsvár, Nagyszeben, Marosvásárhely, Torda).

Erdély kereskedelmi életét mindig azok a földrajzi törvényszerűségek szabályozták, amelyek a táj föld-rajzi helyzetéből, természeti viszonyaiból és peremtáj-jellegéből szinte önként adódnak. Erdély nem önellátó élelmiszeranyagokban, ellenben fölös bőséggel rendel-kezik fával. Fája az Alföld felé áramlott, helyébe nyu-gatról gabona és liszt érkezett. A petrosényi szén du-nántúli Máv. mozdonyokat is fűtött, az erdélyi vasérc Középeurópa kohóiba is eljutott, ipari nyersanyagainak és félgyártmányainak nagyrésztét az Alföld és a Dunán-túl vette fel és adott helyébe a budapestvidéki gyáripar készárut. A gazdasági egymásrautaltság a magyar gaz-dasági élet egységén belül az erdélyi kereskedelem

földrajzi képében mindig erős vonásokkal rajzolódott ki. Semmi jobban nem mutathatja ezt, mint tájunk úthálózatának térbeli elhelyezkedése.

Erdély közlekedéshálózata földrajzi képének két alapvető, a tájban is élesen kirajzolódó jellemvonása van. Az egyik az, hogy közút- és vasúthálózata peremtájjellegének megfelelően legtöbb szállal az Alföld úthálózatába kapcsolódik (öt vasúti fővonal és számos mellékvonal kigyózik az Alföld felé, ellenben a Keleti Kárpátok és az Erdélyi havasok tömör falán keresztül mindössze két fővonal és három vicinális vonal kapcsolódik Románia hálózatába), a másik az, hogy az úthálózat a legszigorúbban alkalmazkodni kénytelen a domborzati viszonyokhoz, tehát nemcsak a hegyvidékeken, de a felárkolt Erdélyi medencében is a folyóvölgyek vezetik az utakat, következésképen az út- és vasúthálózat eléggé gyér, a magyar tájak között a leggyérebb.

A közúthálózat első, fontosabb vonalait a római uralom rajzolta Erdély térképébe. A római Dácia délnyugati kapuja, a Hátszegi medence felé a Birodalomból két út is vezetett. Az egyik a Verseci és a Dognácskai hegység között, a másik a Cserna és a Mehádia völgyén, a Porta Orientalison és a Teines völgyén át haladt a Ruszka völgye felé. Zsuppánál egyesült a két út és haladt a Ruszka völgyén át a Hátszegi medence felé. A fontos út őrhelye a medencekapuban Sarmizegethusa (a mai Várhely) volt. A Hátszegi medencéből az út a Maros völgyében, majd a Gyalui havasok tövében haladva fűzte fel Dácia legfontosabb városait (Apulumot, Potaissát, Napocát, Porolissumot). A főútból ágaztak ki a Maros völgyében, majd a Küküllők völgyében kelet felé haladó utak, Gyulafehérvárnál pedig az Oltvölgy és Alburnus maior (Verespatak), meg Ampelum (Zalatna) aranybányái felé vezető utak.

A magyar állam megalakulása után — természetesen

— a nyugati kapuk a forgalom irányítói, ezek vonzzák magukhoz az utakat. Északon a Szamos völgy vezet utat s bár kapuja az Alföld félreeső északkeleti zugába nyílik, a folyó fontos víziút; ez szállítja a dêsaknai sôt. A legrövidebb út az ország közepéből Erdély szívébe a Sebes Körös völgyén és a Királyhágón át vezet. A Királyhágó útjának folytatásában Kolozsváron túl feléled a régi római hegylábi út forgalma is, sôt meg is növekedik, mert találkozik a magyar Erdély harmadik fontos kapujának, a Maros völgyének útjával. De utakat követel a forgalom tájunk keleti részei, a Székelyföld, sôt keleti és déli szomszédása felé is. Felélednek a maros-, olt- és küküllővölgyi római utak és meghoszszabbodnak Moldova és a Havasalföld felé. A Királyhágó útjából moldovai, a marosvölgyi útból havasalföldi út lett. Mellettük virágoztak fel az Erdélyi medence magyar és szász városai.

Mindezek a fő útvonalak ma is megvannak. A változás mégis nagyarányú volt, mert az ősi földutak idők folytán épített utakká lettek és rajtuk kívül igen sok új út is épült. Az automobilizmus térhódítása itt is éreztette hatását. Betonutak fehér szalagjai óvakodnak be a hegyvidékek belsejébe és szeldesik a medencék hullámos felszínét, mégis az erdélyi közúthálózat fejletlenebb, a forgalom igényeinek mennyiségileg és minőségileg is kevésbé felel meg, mint az ország nyugatibb tájainak úthálózata.

És nem sokban változik a kép akkor sem, ha az erdélyi vasútvonalak tájbeli szerepét és jelentőségét akarjuk bemutatni. A mult század második felében, a gazdasági fellendülés liberális aranykorában az állam és magántársulatok is az acélsínek kilométereinek ezreit fektették le Erdélyben és olyan vasúthálózat alakult ki, amelynek a képén híven tükröződik az Erdélyen kívül eső központ, Budapest vonzása és vezérszerepe, mégis a hálózat gyér és azonfelül közel 4000 km-es vo-

nalhosszával nincs egyenes arányban forgalmi jelentősége és értéke. A minden magyar tájénál gyéresebb és jobban csak a Szilágyságban, a Barcaságban és Krassó-Szörényben megsűrűsödő hálózatban kevés a fővonal, nincs kettősvágányú vonal, ellenben többszáz km hosszú a kisteljesítőképesű keskenyvágányú vonal és igen sok a normális nyomtávú, de vicinális jelentőségű vonal is.

A vasútvonal elhelyezése, futása, a vontatás természeténél fogva méginkább függvénye a térszíni viszonyoknak, mint a közút vezetése. Teljesen a völgyekhez, medencékhez kötött. Ezért a Budapest felől jövő négy fővonal is teljesen ősi nyomokon halad. A csak nemrég elsőrangúsított szamosvölgyi vonal az ősi szamosvölgyi úttal fut párhuzamosan, ennek forgalmát nem kiegészítve, hanem vele versenyezve; hasonlóképpen a sebeskörösvölgyi budapest—nagyvárad—kolozsvári vonal is, a marosvölgyi is, sőt részben a budapest—temesvár—orsovai is. Különösen az utóbbi három az erdélyi forgalom fő ütőerei. A szamosvölgyi jelentősége most különösen megnőtt, amióta az 1940. évi második bécsi döntéssel megvont új határ a Székely körvasutat levágta a csonkaország hálózatának törzséről. Ezt a csonka vonalat a suvadásos térszínen 1940—42-ben rengeteg bajjal, nehézséggel megépített déda—szeretfalvi szakasz kapcsolja a beszterce—dés—nagykárolyi és a beszterce—kolozsvári vonalhoz és hozza közelebb egyben a Székelyföldet is az ország szívéhez. A nagyvárad—kolozsvári és a marosvölgyi fővonal Tövisnél egyetlen vonalban egyesül és a Nagyüküllő, majd az Olt völgyében tart Brassó felé, majd onnan a Tömösi hágón át Bukarest felé. Ide igyekeznek a Havasalföldön át a temesvár—orsovai vonal is. A főútvonalakból indul ki a vicinális vonalak ritka hálózata. A vonalak jelentőségét csökkentik, hogy közülük sok a térszíni akadályok miatt vakon végződik el (piski—petrozsényi, székely-

udvarhelyi, háromszéki, aranyosvölgyi, nagyszamosvölgyi, kalotaszegi, fekete- és fehérkörösvölgyi vonal). A hajdani szebeni út és besztercei út nyomába lépett két vasúti mellékvonal a Vöröstoronyi szoroson, ill. a Borgói hágón át igyekszik Románia felé és a román hálózattal teremt gyenge kapcsolatot a Székely körvasút gyimesi szárnyvonala is, mintegy kihangsúlyozva, hogy a táj gazdasági élete nyugat felé, amerre főútvonalai is vezetnek, egészül ki a legtökéletesebben.

Erdélynek hajózható víziútjai nincsenek; nagyobb folyói csak tutajozhatók.

*D) A települések. A lakosság összetétele és eloszlása.
Erdély politikai földrajzi jelentősége.*

A kulturtáj fejlődéséről mondottak során már volt alkalmunk rámutatni, hogy Erdély területe a magyar honfoglalás során és után magyar településterré vált. A magyarság megszállta a Szilágyságot, a Maroskaput és a Sebes, Fekete és Fehér Körös völgymedencéit, az Erdélyi medencét és a székelyföldi medencéket. A peremhegységek zárt bükkös- és fenyveserdeit birtokába vette, de beléjük csak a Székelyföldön települt, máshol üresen hagyta. A népesség összetételében nagyobbarányú változás a XII. sz.-ban következett be. Az Erdélyi medence északkeleti és délkeleti részében, meg a szomszédos Brassói medencében a magyarságnak helyét át kellett engednie a királyi szóval betelepített szászoknak. A XII. sz. végén tűntek fel az Erdélyi havasok és Máramaros magas tönkhegységeinek havasi legelőit járó román birkapásztorok is. Ismertettük az okokat, amelyeknek következtében mind nagyobb és nagyobb tömegekben ereszkedtek le a havasok szomszédságában lévő medenceterületekre, sőt Krassó-Szörényből, Biharból és Máramarosból az Alföld keleti peremterületeire is eljutottak. Az egységes magyar településtér így felbom-

lott, részekre szabdalódott. Legzártabban a magyarság a Székelyföldön maradt meg. Itt egységes tömbben több mint 600.000 székely magyar él, fennmaradását erejének, szaporaságának köszönve. Még a Kárpáton túlra, Bukovinába és Moldovába is küldött telepés rajokat. Ellenben az Erdélyi medence, a Szilágyság és a Keletmagyarországi Szigethegység néprajzi képe tarka lett. Területükön néprajzi határokat kijelölni szinte lehetetlen lenne. A Szilágyság, a Mezőség és az Erdélyi medence nyugati és déli része keverten magyar-román településtér; Beszterce vidékén, a Küküllők mentén és a Barcaságban magyar-német-román, a Királyföldön német-román a lakosság. Legtisztább románlakta vidékek a Fogarasi medence, a gyéren lakott Erdélyi havasok, a Bihar, a Gyalui havasok, a Radnai havasok környéke és az Erdélyi Ércshegység egyes részletei.

A földrajzi Erdély kereken 82.000 km² területén kb. 4.5 millió ember él. Ebből magyar 1.8 millió, román 2.6 millió, német 0.15 millió. Tisztán csak az abszolút számokat tekintve kitűnik Erdélynek aránylagos népszegénysége a többi magyar tájak között; ez földje mostohább természeti viszonyainak egyenes következménye. Abból a tényből pedig, hogy területén termékenyebb és jobb éghajlatú medencék és dombvidékek váltakoznak zord, erdős magashegységekkel, következik, hogy a népesség térbeli eloszlása, szétszóródása egyenlőtlen, tarka képet mutat. A magashegységek igen gyéren lakottak, sőt az Erdélyi havasokban tekintélyes foltok teljesen lakatlanok. De jut a lakatlan foltokból a Keleti Kárpátokba, a Radnai és a Gyalui havasokba is. Ez a népszegény, sőt lakatlan kárpáti öv nagyon kevésbé játszhatta a 22 esztendeig fennállott Romania Mare geopolitikai gerincét, pedig a román geográfia szívesen és hevesen, de kevés meggyőző erővel igyekezett mindenkor bizonyítani, hogy a kárpáti magashegységi terü-

let széles patkója Nagyrománia politikai földrajzi magtája.

Ha tisztán csak a megművelt terület nagyságát és a lakosság számát állítjuk arányba, vagy csak a szántóföldek kiterjedését és a lakosság számát, kitűnik, hogy a Brassói, Háromszéki, Csíki és Gyergyói medence, de a Hátszegi és a Belényesi is, jelentős népsűrűségű göcök. Persze, ha vármegyénként számítunk népsűrűséget, lényegesen más értékeket kapunk, mert ilyen esetben nem vihető keresztül a vármegye területén a gyéren lakott hegyvidékek és a népesebb medenceterületek elkülönítése. Ezért Csík vármegye km^2 -enkinti 29-es, Beszterce-Naszód 30-as, Háromszék 38-as, Fogaras 39-es népsűrűsége nem sokat mond, de nem szabad túlzott következtetéseket levonnunk a homogénebb térszínű Kolozs 47-es, vagy Szilágy 60-as népsűrűségéből sem. Egyes, belterjesen művelt medenceterületek (pl. a Barcaság) messze az országos átlag feletti népsűrűséget mutatnak és jelentősen tömöríti a népességet a nagyobb városok közelsége is, sőt Krassó-Szörényben a Berzava völgyi bányászat és nehézipar is.

A lakosság túlnyomó részének az őstermelés a főfoglalkozása, ami különben a foglalkozások tájbeli szerepéről mondottakból könnyen következtethető is. Valás szerint a magyarok római katolikusok, reformátusok és unitáriusok, a románok görök katolikusok és görög keletiek, a szászok evangélikusok. A Szamosújvárt alapító, de Gyergyóban és másutt is megtelepedett örm. katolikus örmények magyaroknak vallják magukat. Zsidók, persze leginkább a városokban, mindenfelé találhatók; leginkább északon, legkevésbé a Székelyföldön.

Erdély településföldrajzi képe színes, változatos. A ház építőanyaga ezen az erdőben gazdag tájon, különösen a peremi hegyvidékeken és a Székelyföldön, magyarság és románság körében egyaránt a fa, sőt még

az Erdélyi medence sok részén is, bár már itt is feltűnik, a fátlan Mezőségen pedig majdnem kizárólagos lesz a sár- és vályogház, amelyből bőven jut a Szilágyságba is. A szászok házaikat kőből, vagy téglából építik. A háznak három típusa jellegzetes: a magas, sátoros, szalmatető, boronafalas, tenyérnyi ablakú, primitív román házé, a magasabb falu, nagyobb ablakú, sátoros zsindeletetű székely házé és a téglavagy kőfalú, nyerges vagy félkontyos tetejű, cseréppel fedett szász házé. A székely ház udvarát sokszor díszesen faragott fakapu, a szász udvart kőkapu és kőfal zárja le.

Természetes, hogy Erdélyben, ebben a túlnyomóan östermelő jellegű tájban a magyarok és szászok településének fő formája kezdettől fogva a falu volt. Azonban a két nép falujának alaprajza egymástól már kezdettől fogva is különbözött. A különbség okai részben történetiek, részben földrajziak. A szabad ősfoglalóként nemzetségi szervezetben megtelepedett, vagy földesúri hatalom alatt hadakká tömörült magyarság falvai csoportos alaprajzúak jórészt ma is. A faluközösségben, de nem nemzetségi szervezetben betelepedett szászság hazulról az utcás, szalagtelkes alaprajzformát hozta magával. Későbbi határrendezés és újabb telepítés eredményeként némely vidéken (Székelyföldön, Fekete Körös völgyében) a magyarság körében is megtalálható a soros, szalagtelkes alaprajzforma. Mind a magyar, mind pedig a szász falu elhelyezkedésével, formájával is elárulja, hogy a mezőgazdasági térszín települése. Völgyekben, folyótérszíneken ülnek, hosszan elnyúlt alakjukkal a térszíni viszonyokhoz alkalmazkodva, csak helyenkint a Székelység falvai nyomultak és nyomulnak be a zárt erdő övezetébe is, lejtőkre, hegyvállakra ülve, de mindenhol a víz közelében.

A havasi állattenyésztéssel is foglalkozó székelység falvai magasra felkapaszkodnak a hegyvidékeken, sőt keletkeznek a hegyi legelőkön szállásai is, magányos,

szétszórt települései is; ez a szétszórt település azonban sokkal jellegzetesebb a havasi pásztor románság körében az Erdélyi havasokban és a Keletmagyarországi Szigethegységben, mint a székely Keleti Kárpátokban. Az 1000 m-nél is magasabbra hágó román szórványtelepülések a magas kristályos tönkök tetőit, a völgyek lejtőit, a hegyvállakat lepik el és kapcsolatot találva délnyugaton a balkáni hegyek, keleten a székelység szórványtelepeivel, ez ismét északkeleten a ruténséggel, emez pedig nyugaton a tótságéval, a magányos települések hegyvidéki, széles gyűrűje a Magyar medence településföldrajzi egységének is jó kihangsúlyozója lett.

Amint a századok folyamán egyre jobban szaporodó románság a hegyvidékekről újabb és újabb rajokat bocsátott le a völgyekbe és a medencékbe, szórványtelepülései mind jobban megsűrűsödtek az alacsonyabb térszíneken, a lakosság megtanulta a földművelést, a magányos települések laza csoportjaiból halmazfalukká alakult települései mégsem alkalmazkodtak a térszíni viszonyokhoz. Még a hosszú völgyekbe leszállt román falvak is őrzik ősi kerek, vagy ovális alakjukat, kiterjeszkedve szétszórt házaikkal völgyfenékre, lejtőre, síkra egyaránt.

Az eredetileg földközösségben élt székely és szász falvak képében a múlt században megszűnt földközösség emlékét még őrzi a tagosítatlan határ számtalan keskeny parcellájával, egyben mutatva az erdélyi kultúráj fejlődésének lassúbb ütemét is.

Tájunk talajában a városfejlődés mély, ősi gyökeireit találjuk meg. A római kornak a népvándorlások viharai idején romokba temetkezett városai a magyar honfoglalás után újra élednek, étellel telítődnek, de mellettük, különösen Erdély keleti felében, sok újabb város is alakul. A magyarság városfejlesztő tevékenységét Beszterce környékén és a Királyföldön folytatja a szászság, Székelyföldön pedig a sajátos, külön típust

képviselő székely városok, vásárhelyek és medenceközpontok alakulnak ki és indulnak virágzásnak. Ellenében Nyugaterdély magyar és szász városaival a székely városok nem város vagy váraljatelepülésekből fejlődtek városokká, hanem egyszerű falukból nőttek városokká az energikusabb helyeken. Városképükben kevesebb a késői gót és az erdélyi reneszánsz vonás, mint a magyar és szász városokéban és eredetüket alaprajzuk is elárulja. Jellegzetességük Csíkban és Háromszékben a csúcsíves templomerőd, amelyből bőven van a Barcaságban és a szászok földjén is, ellenben az Erdélyi medence északi és nyugati részének városait — ez is erdélyi jellegzetesség — gótizlésű, négy fiatornyos, fiatornyú, zömök templomok díszítik (Marosszék, Kalotaszeg, Szilágyság).

Székely, magyar és szász város, bár a két utóbbi arculatában sok a rokon, sőt hasonló vonás, a legújabb idők városfejlesztésének és építészeti stílusának városképuniformizáló hatása pedig a székely városokon is erősen jelentkezik, mégis három, jellegük, eredetük alapján megkülönböztethető típust képvisel és jelent az erdélyi kulturtájban, ellenben szinte teljesen hiányzik a nagyobb, román jellegű város, igazolva, hogy a románság Erdélyben soha városalapító és fejlesztő nem volt; a kisebb, ma román jellegű városokat is csak a legutóbbi időben románosította el környezetük.

Alaprajzuk szerint vannak négyszögteres, piacutcás, sőt halmazos és szalagtelkes formák is. Mérnöki szabályossággal kitervezett alaprajzformát a XVIII. sz.-i örömény Szamosújvár és a XVIII. sz.-ban áttelepített Gyulafehérvár mutat.

A városfejlesztő energiák különfélék és természetesen hatásuk is különböző. A helyi energia által növelt települések sorában a fürdő-, üdülő- és bányásztelepüléseket kell megemlítenünk. Náluk jóval hatékonyabb városfejlesztő energiákkal és pedig helyzeti energiákkal

rendelkeznek a vásárhelyek, a medenceközpontok, a szoros- és hágókapuvárosok.

Fürdő- és üdülőhely, bár ilyen sok van, nagyobb várost Erdélyben nem hívott életre, mint ahogyan az ősi multú só- és nemesércbányászó telepek sem kizárólag bányakincsüknek köszönhetik többé, vagy kevésbbé fejlett városias voltukat. A sóbányászó Marosújvár és Parajd ma is faluk, Torda és Dés is sóbányavárosok, de fejlődésüket ma már helyzeti energiáknak köszönik, az Erdélyi Ércshegység nemesércbányavárosai pedig a városfejlettségnek még arra a fokára sem jutottak el, mint a felvidéki bányavárosok. Verespatak, Aranyosbánya ma is faluk, Óradna, Zalatna (3.8 ezer l.) és Abrudbánya (2.5 ezer l.) csendes városkák és naggyá valószínűleg az élénkebb Brád (4.3 ezer l.) sem fog fejlődni. A szén- és vasércbányászás és a velük esetleg kapcsolatos nehézipar már jelentősebb helyi energiát képvisel. A petrozsényi szénmedencében 30 km. hosszúságban az összefüggő bányásztelepülések egész sorát hívta életre a szénbányászás, pedig nagyipar nem is kapcsolódik hozzá (Petrilla 11 ezer l., Vulkán 11 ezer l., Lupény 14 ezer l., Hobicaurikány). A hunyadi vaskővonulat várost nem telepített, vasércfeldolgozó telepei is, az egy Vajdahunyad (4.6 ezer l.) kivételével, jelentéktelen falvak mellé húzódtak. Ellenben Oravicabánya (9.6 ezer l.), Stájerlakanina (10 ezer l.) és Resicabánya (20 ezer l.) városi jellegüket a vasérc és szén együttes előfordulásának és az ilyen módon kialakult nehéziparnak köszönik.

Erdélyre, akárcsak a Felvidékre is, a kisvárosok nagy száma jellegzetes. Helyzeti energiák 100.000 lakosnál népesebb várost csak egyet fejlesztettek, a 40.000—60.000 lakosú városok száma is csak három.

A helyzeti energiával rendelkező városok sorában első helyen a különböző termelésű területek érintkező (vásár-) vonalán települt vásárhelyeket kell említenünk.

Ilyenek találhatók a nagy Erdélyi medence peremén köröskörül. Valamennyi között legjelentősebb az Erdély felől az ország szívébe vezető, legrövidebb út kapujában, a medence nyugati peremén, a Kis Szamos völgyében települt Kolozsvár (110 ezer l.), Erdély legnépesebb települése. Nemcsak vásárhely és kapuváros, hanem ipari és kulturális központ is, a legdicsőségesebb multú magyar városok egyike, Erdély „fővárosa” („Kincses” Kolozsvár). Északon Dés (16 ezer l.) és Beszterce (16 ezer l.) kisebbforgalmú vásárhelyek és kapuvárosok. Keleten a jelentéktelen Szászrégent (10 ezer l.) messze túlszárnyalja Marosvásárhely (45 ezer l.); vásárhely is, de a termékeny Maros- és Nyárad-mellék gazdasági és kulturális centruma is. A vásárhely jelleg már elmosódottabb Székelyudvarhely (12 ezer l.), Segesvár (mezőgazdasági központ is, 13 ezer l.), Medgyes (15 ezer l.), Fogaras (7 ezer l.) és Erzsébetváros (4 ezer l.) esetében. Annál energikusabb vásárhely és a Vöröstoronyi szoros kapuvárosa Nagyszeben (48 ezer l.), a szászok szellemi életének központja. Nyugaton a vásárhelyek sorozatát Gyulafehérvár (12 ezer l.), Szászváros (7 ezer l.), Szászsebes (9.2 ezer l.), Nagyenyed (9.8 ezer l.) és Torda (20 ezer l.) zárja le. Déva a Marosvölgy kapuvárosa (11 ezer l.), Piskinek (4 ezer l.) és Tövisnek (5 ezer l.) nagy forgalomelosztó pályaudvara, Marosújvásárnak (5.4 ezer l.) a vegyipar, Dicsőszentmártonnak (6.4 ezer l.) a földgáz és az ipar adott alkalmat némi városias fejlődésre.

Medenceközpont több is van. A Székelyföldön: Gyergyóban Gyergyószentmiklós (16 ezer l.), Csíkszeredában Csíkszereda (7 ezer l.). A Háromszéki medencében az udvarterés Kézdivásárhely (6.6 ezer l.), a Barcaság és a Háromszéki medence peremén Sepsiszentgyörgy (14 ezer l.). Brassó a Barcaság központja, de egyben a Tömösi hágó kapuvárosa is (56 ezer l.), Erdély legjelentősebb kereskedelmi és ipari telenülése. Medence-

központ Hátszeg is (3.4 ezer l.), Karánsebes is (8.8 ezer l.); Bánffyhunad (5.4 ezer l.) a Kalotaszeg központja, a dombos Szilágyság pedig két városias központot is növelt, Szilágysomlyót (9.1 ezer l.) és Zilahot (8.5 ezer l.). Az alföldperemi Lugos (23 ezer l.) már inkább Temesvár versenyét erősen megsínylő vásárhely, mint a medenceszerűen kitágult Temesvölgy centruma.

Erdély földjéről, természeti viszonyairól, népeiről, ezeknek munkájáról, a táj és ember kölcsönhatásáról adott rövid és inkább csak vázaltszerű tájrajzi szintézisünknek talán sikerült igazolni Erdély minden hegyvidéki peremtájékunkénál nagyobbfokú táji önállóságát, de egyben azt is, hogy minden földrajzi jellemvonásával, földjének domborzatával, vízhálózatával, növénytakarójával, népességével, gazdasági életével, közlekedéshálózatával, falvaival és városaival a Magyar föld nagy földrajzi egységébe illeszkedik, annak ki- és elszakíthatatlan tartozéka, kiegészítője. Ezért természetes is, hogy magyar föld, magyar táj, arculatán a magyar élet letörölhetetlen nyomaival. Ezer esztendőn át egyetlen percig sem volt vitás politikai hovatartozása sem. Mindig a magyar állam kereteiben helyezkedett el, sőt a másik két nagy medencével, az Alfölddel és a Dunántúl-Kisalfölddel együtt a független magyar állameszme pillére, hordozója volt. A török hódoltság idején pedig egyenesen és egyedül a „kisebbik haza” képviselte a független magyar államiséget. 1920-ban Erdéllyel azt a végzetes politikai tréfát követték el Magyarország földarabolói, hogy a magasabb kulturájú Erdélyt, ezt a minden tekintetben középeurópai kultúrtájat, kárpátokontúli, szegényebb, alacsonyabb kulturájú balkáni tájakkal kapcsolták egy államba. Az azóta eltelt 22 esztendő mindenki előtt igazolta, hogy a Dunamedence tartós politikai rendjét a magyarság vezető szerepének elismerése nélkül nem lehet megvalósítani. Az 1940. augusztusi második bécsi döntés ismét az ezeréves ha-

tárokat hordozó Keleti Kárpátok gerincével jelölte meg a magyar politikai élettér határait, de a magyarság jogos igényét, hogy Erdély földjének osztatlan birtoklásáról a független magyar állam eszméjének veszedelme nélkül nem mondhat le, csak részben elégítette ki. Mesterséges vonalhatárt vont keresztül Erdély földjén, amilyen Erdély ezeréves magyar története folyamán sohasem haladt ezen a területen, szerkezeti, alaktani és gazdasági tekintetben összetartozó területeket vágva ketté. Mesterséges, a jó földrajzi határ minden jellemvonalát nélkülöző határszakaszok az élet, a földrajz törvényszerűségeit csak ideig-óráig cáfolhatják, de semmivé nem tehetik. Annyi bizonyos, hogy az erejében megizmosodott, területében megnövekedett dunamedencei vezérállamnak, a még mindig Csonka-Magyarországnak nagy jóindulatra és bölcs önmérsékletre, az igazságosan szűkebb határok közé szorított Romániának pedig több politikai józanságra van szüksége, hogy az új határ mentén ennek a két egymásrautalt dunatárségi népnek az élete a végleges dunatárségi politikai rend kialakulásáig is súrlódásmentes, kapcsolata gyümölcsöző lehessen.

TAJÉKOZTATÓ IRODALOM.

1. *Cholnoky Jenő*: Magyarország földrajza. Budapest, 1936. — 2. *Cholnoky Jenő*: Néhány vonás az Erdélyi medence természeti képéhez. Földr. közlem. 1922. — 3. *Prinz-Teleki-Cholnoky*: Magyar Földrajz. I—II—III. k. Budapest, 1937. — 4. *Prinz Gyula*: Erdély. 1941. Kolozsvár. — 5. *Koch Antal*: Az erdélyrészi medence harmadkori képződményei. Budapest, 1892—1900. — 6. *Bulla Béla-Mendöl Tibor*: A Kárpát-medence földrajza. (Sajtó alatt). — 7. *Bulla Béla*: Der pleistozäne Löss im Karpatenbecken. Földtani Közlöny, 1938. — 8. *Bulla Béla*: Az új határ. Magyar Szemle, 1940. — 9. *Fodor Ferenc*: A Szörénység tájrajza. Budapest, 1933. — 10. *Kerekes Zoltán*: Az Alsójárai medence morfológiája. Földr. Közlem. 1921. — 11. *Pávai Vajna Ferenc*: A Marosvölgy kialakulásáról. Földtani Közlöny. 1914. — 12. *Hauer und Stache*: Geologie v. Siebenbürgen. Wien, 1863. — 13. *Bulla Béla*: A magyar medence pliocén és pleisztocén folyami teraszairól. Földr. Közlem. 1941. — 14. *id. Lóczy Lajos*: Több dolgozat a Maros és a Fehér-Körös közti terület geol. felvételéről a Földtani Közlönyben és a Földtani Intézet kiadványaiban. — 15. *Sawicki L.*: Die glazialen Züge der Rodnaer Alpen und Marmaroscher Karpathen. Mitt. d. Geogr. Ges. in Wien. 1911. — 16. *Cvijić, I.*: Beobachtungen über Eiszeit

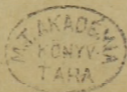
- auf der Balkanhalbinsel, in den Südkarpathen und auf dem mysischen Olymp. Zeitschr. f. Gletscherkunde, 1908. — 17. *De Martonne, E.*: A Déli-Kárpátok domborzata. Földr. Közlemények. 1913. — 18. *Varga Lajos*: A Radnai Havasok keleti felének glaciális jelenségei. Földr. Közlem. 1927. — 19. *Fodor Ferenc*: A Szörénység vízrajzi viszonyai. Földr. Közlem. 1918. — 20. *Cvijić, I.*: Entwicklungsgeschichte des Eisernen Tores. Petermanns Geogr. Mitteilungen, Ergänzungsheft. 1908. — 21. *Rozlozsnik Pál*: A Bihar hegycsoport tektonikai helyzete a Kárpátok rendszerében. M. Tud. Akad. Mat. és Term. tud. Ért. LV. K. — 22. *Róna Zsigmond*: Magyarország éghajlata. Budapest, 1909. — 23. *Bacsó Nándor*: Das Klima des Ungarischen Beckens. Földr. Közlem. 1939. — 24. *Soó R.*: Grundzüge zur Pflanzengeographie Ungarns. Földr. Közlem. 1940. — 25. *Zólyomi Bálint*: A magyar föld növényzete. Az ezeréves Magyarország. Budapest, 1939. — 26. *Téglás Gábor*: Újabb adatok Dácia föld- és helyrajzához. Földr. Közlem. 1891. — 27. *Téglás Gábor*: A rómaiak első hadi útja az Alduna jobbpartján Dácia ellenében. Földr. Közlem. 1894. — 28. *Téglás Gábor*: Dácia őskori aranybányászatának forgalmi összeköttetései és a római kormány telepítésrendszere a dáciai érchegységben. Földr. Közlem. 1892. — 29. *Alföldi András*: Magyarország népei és a római birodalom. Kincsestár. 42. sz. — 30. *Knieszsa István*: Magyarország népei a XI. sz.-ban. Szent István-Emlékkönyv. Budapest, 1938. — 31. *Györffy István*: Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedik század év óta. Földr. Közlem. 1915. — 32. *Mályusz Elemér*: Erdély és népei. Budapest, 1941. — 33. *Hóman-Szekfü*: Magyar történet. — 34. Magyar néprajz. — 35. *Cholnoky Jenő*: Brassó földrajzi helyzete. Földr. Közlem. 1928. — 36. *Kerekes Zoltán*: Kolozsvár települése. Földr. Közlem. 1923. — 37. *Rónai András*: Biographie des frontières politiques du

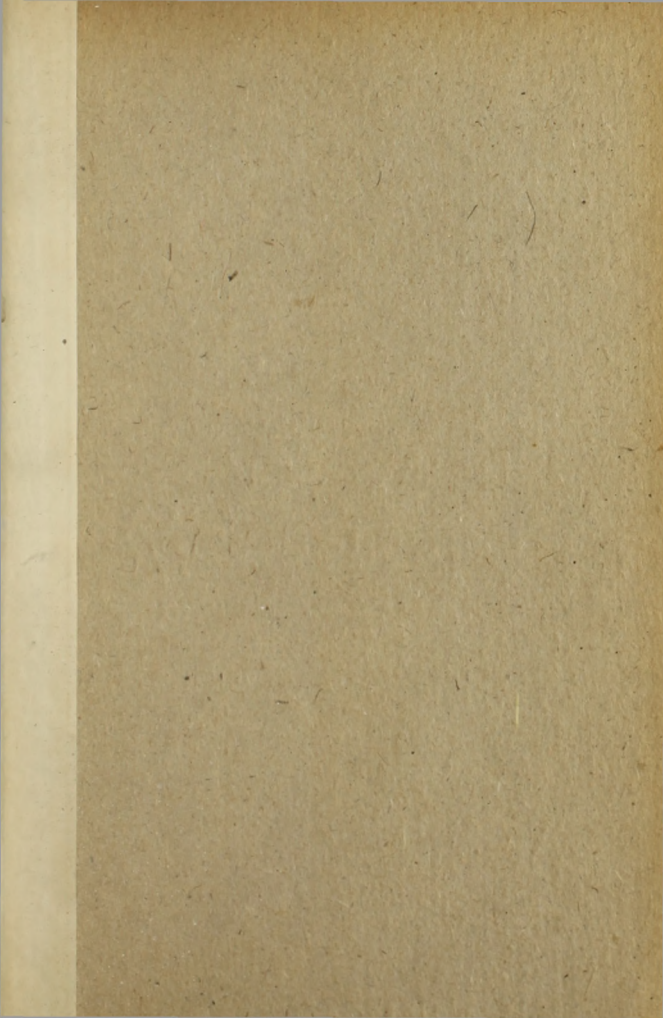

- Centre-est européen. Budapest, 1936. — 38. *Rónai András*: Nationality Problems of the Carpathian Basin. Földr. Közlem. 1939. — 39. *Rónai András*: Erdély tájai és az új határ. Földr. Közlem. 1940. — 40. *Fodor Ferenc*: Magyarország gazdasági földrajza. Budapest, 1924. — 41. *Bulla Béla*: Zur Frage der Bevölkerungs- und Staatengeographie des Ung. Beckens. Földr. Közlem. 1938. — 42. *Alföldi András*: Dákok és rómaiak Erdélyben. Századok, 1940.

TARTALOM

	Lap
I. Erdély a Kárpátmedence peremtája	3
II. Szerkezet és domborzat	6
A résztájak	6
A) Az Erdélyi medence	9
B) A Keleti Kárpátok	13
C) Az Erdélyi havasok	21
D) A Keletmagyarországi Szigethegység	28
E) Ásványi kincsek, üdülő- és gyógyhelyek	33
III. Az éghajlat, a vízrajz és a természetes növénytakaró szerepe a természeti tájban	36
IV. Az emberi munka földrajzi képe	45
A) A táj benépesedése és a kulturtáj alakváltozásai	45
B) Földművelés, erdőgazdálkodás és állattenyésztés	53
C) A bányászat, ipar, kereskedelem és közlekedés tájrajzi vonásai	59
D) A települések. A lakosság összetétele és eloszlása. Erdély politikai földrajzi jelentősége	67
Tájékoztató irodalom	77
Tartalom	80

KINCSESTAR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyújtja, úgymint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI”

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint,
Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály,
Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.